

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ГЛУХІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА**

Кафедра дошкільної педагогіки і психології

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

**ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ ПОВЕДІНКИ У СТАРШИХ
ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБОМ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ**

Спеціальність: 012 Дошкільна освіта

Виконавець:

Забаренко Алла Олександрівна,

студентка 62-1 МДО групи,

факультету дошкільної освіти

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук,

професор

Артемова Любов Вікторівна

Глухів – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ ПОВЕДІНКИ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБОМ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ	7
1.1. Погляди науковців на виховання культури поведінки у старших дошкільників	
1.2. Особливості виховання культури поведінки у старших дошкільників	17
1.3. Дитяча література як засіб формування культури поведінки у старших дошкільників.....	29
Висновок до 1 розділу	42
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ТВОРІВ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ НА ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ ПОВЕДІНКИ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	44
2.1. Виявлення рівня вихованості культури поведінки у дітей старшого дошкільного віку	44
2.2. Система роботи з виховання культури поведінки у дітей старшого дошкільного віку в процесі читання дитячої літератури	59
2.3. Аналіз результатів проведеної роботи	66
Висновок до 2 розділу.....	78
ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	
ДОДАТКИ	

ВСТУП

В умовах сьогодення одним із провідних завдань дошкільної освіти є – формування основ моральної та етичної культури особистості дошкільника. Це визначається положеннями Законів України «Про освіту» (2017), «Про дошкільну освіту» (2017), «Про охорону дитинства» (2017), «Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді» (2015), Базового компонента дошкільної освіти в Україні (2012). Провідним завданням дошкільної освіти є всебічний розвиток людини як особистості, як найвищої цінності суспільства; виховання високих моральних якостей майбутніх громадян, збагачення їхнього культурного потенціалу, що ґрунтується на культурно-історичних та моральних цінностях українського народу, його традиціях і духовності; оволодіння цінностями світової культури, загальнолюдськими надбаннями [2].

Отже, морально-етичне виховання дошкільників є досить складним і довготривалим процесом, який охоплює весь період дитинства і продовжується в дорослому житті та розглядається в його кінцевому результаті як сформованість морально-етичної вихованості.

Вітчизняна система народної освіти особливу увагу приділяє моральному вихованню підростаючого покоління. Головним напрямом у моральному вихованні дошкільників є виховання культури поведінки.

У Базовому компоненті дошкільної освіти України відповідно до Закону України «Про дошкільну освіту» [23] викладені вимоги до рівня розвиненості, вихованості, навченості дошкільників, які реалізуються Державною базовою програмою розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» [51], Комплексною програмою виховання і навчання дітей від двох до семи років «Дитина» [19]. Аналіз законів, що стосуються виховання та навчання дошкільників, засвідчив, що головним замовленням держави залишається замовлення на виховання самостійності у дітей. Адже в майбутньому найважливішим для них будуть набуті вміння жити в суспільстві, відповідати морально-етичним соціальним законам, вміти

спілкуватися та бути культурною людиною. Тому головною метою дошкільної освіти в Україні є створення сприятливих умов для особистісного становлення дітей, забезпечення їх збалансованого розвитку, узгодженості у житті основних тенденцій до самореалізації, саморозвитку та самозбереження, формування у них життєвої компетентності, розвиток ціннісного ставлення до оточуючих і до самих себе. У самостійний аспект виокремлюється формування початків духовності з перших років життя в напрямках закладання основ культури міжособистісного спілкування, моральної, громадянської, художньо-естетичної, родинно-побутової, правової, інтелектуальної, екологічної, релігійної культури [19].

Вагоме значення у вихованні культури поведінки належить дитячій літературі. Але, у наш час спостерігається зниження інтересу до художнього слова в дитячому середовищі, що, у свою чергу, ускладнює прилучення дітей до світу літератури, а через неї – до фундаментальних цінностей моралі.

Проблемою морального виховання займалися багато видатних педагогів, письменників, громадських діячів, таких як: В. Сухомлинський, Т. Поніманська, О. Кисельова, С. Ладивір, А. Різак, Б. Грінченко, М. Драгоманов, О. Духнович, М. Коцюбинський, А. Макаренко, С. Миропольський, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, Л. Толстой, Л. Українка, К. Ушинський, І. Франко, Т. Шевченко та інші. Усі вони звертали увагу на важливість виховання людини засобом художнього слова. Адже саме література здатна виховати у неї почуття прекрасного, гуманне поводження з оточуючими, патріотичні почуття, культуру поведінки. Дитяча література є органічною складовою художньої літератури, вона сприяє ефективному вихованню і становленню підростаючої особистості. Робота з виховання у дитини культури поведінки – процес систематичний. Важливо, щоб діти, постійно отримуючи моральні знання і уявлення, опинялися в життєвих ситуаціях, які б сприяли емоційному переживанню отриманих знань, їх усвідомленню й закріпленню. Щоб змінити культуру поведінки нашого суспільства, необхідно пам'ятати, що вихованість дітей – результат

кропіткої щоденної роботи, а також тих реальних міжлюдських стосунків, у які включається дитина з перших днів свого життя і активним учасником яких вона залишається всі наступні роки.

Отже враховуючі актуальність і важливість виховання культури поведінки на сучасному етапі розвитку нашого суспільства, темою дослідження обрано **«Виховання культури поведінки у старших дошкільників засобом дитячої літератури»**.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально апробувати систему роботи з виховання культури поведінки у старших дошкільників засобом дитячої літератури.

Об'єкт дослідження: процес виховання культури поведінки у старших дошкільників.

Предмет дослідження: система роботи з виховання культури поведінки у старших дошкільників засобом дитячої літератури.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати психолого-педагогічну та методичну літературу з проблеми виховання культури поведінки у старших дошкільників засобом дитячої літератури.

2. Обґрунтувати особливості виховання культури поведінки у старших дошкільників.

3. Охарактеризувати дитячу літературу як засіб виховання культури поведінки у старших дошкільників.

4. Розробити систему роботи з виховання культури поведінки у старших дошкільників засобом дитячої літератури та перевірити її ефективність.

5. Надати рекомендації вихователям і батьками щодо виховання культури поведінки у старших дошкільників засобом дитячої літератури.

Гіпотеза дослідження: процес виховання культури поведінки у старших дошкільників засобом дитячої літератури ефективніше відбуватиметься за дотримання наступних умов:

– розробки системи роботи з використанням цікавої та відповідної за змістом дитячої літератури;

– урахування наявного рівня вихованості культури поведінки у старших дошкільників;

– забезпечення тісної співпраці з батьками вихованців.

Методи дослідження: теоретичні – аналіз літературних джерел з теми дослідження, їх узагальнення для написання висновків; практичні: анкетування вихователів, цілеспрямоване спостереження за дітьми на заняттях і в повсякденному житті, бесіди з дітьми, педагогічний експеримент, математична обробка результатів експерименту.

Наукова новизна дослідження: обґрунтовано критерії й показники сформованості культури поведінки у старших дошкільників. Розроблено систему роботи з виховання культури поведінки у старших дошкільників засобом дитячої літератури.

Практичне значення дослідження: результати проведеного дослідження можуть бути використані вихователями ЗДО у процесі виховання культури поведінки у старших дошкільників, а також викладачі педагогічних ВНЗ в процесі фахової підготовки майбутніх вихователів.

Апробація результатів дослідження: Основні положення дослідження викладено у виступах на науково-практичних конференціях:

Структура роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, 16 додатків, списку використаної літератури – 70 найменувань. Основний зміст роботи викладено на 81 сторінках. У роботі вміщено 9 рисунків, 12 таблиць.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ ПОВЕДІНКИ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБОМ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1.1. Погляди науковців на виховання культури поведінки у старших дошкільників

Особливим періодом у розвитку людини є дошкільне дитинство. Саме в цьому віці починають інтенсивно розвиватися психічні процеси, відбувається внутрішня регуляція поведінки. У цей період у дитини виявляється здатність діяти за загальними поняттями у процесі спілкування, взаємодії з дорослими та однолітками. Саме в цей період у дитини формується активний інтерес до взаємин з іншими людьми. В неї виникає потреба в ознайомленні з певними нормами спілкування, в результаті якої у дитині виробляється індивідуальна культура поведінки.

Проблема виховання дітей дошкільного віку є досить актуальною сьогодні, до неї зверталися вчені, і педагоги. Вони досліджували такі питання, як: спілкування дошкільнят з дорослими та однолітками (Л. Виготський, Л. Божович, О. Скрипченко та ін.); прилучення дошкільників до світу загальнолюдських цінностей, що виступають у категоріях добра та справедливості (Т. Пономаренко, Н. Ганнусенко, О. Діжона, С. Ладівір та ін.); виховання соціальних емоцій, якостей взаємин (В. Білоусова, К. Десятник, О. Кононко, Т. Кравченко та ін.); формування готовності до сприймання моральних норм (захоплення, переживання, осмислення, усвідомлення) (Л. Калуська); виховання у дошкільників позитивного емоційного ставлення до моральних норм та правил поведінки (А. Богуш, В. Білоусова, Л. Островська, С. Петеріна, Т. Поніманська, М. Федорова) [45].

Ознайомлення з психолого-педагогічною, філософською та культурологічною літературою дає можливість розкрити поняття «культура поведінки».

М. Кордуелл у педагогічному словнику культуру поведінки визначає як сукупність сформованих, соціально значущих якостей особистості, повсякденних вчинків людини в суспільстві, заснованих на нормах моральності, етики, естетичній культурі [31].

Поняття «культура поведінки» розглядали науковці різних гуманітарних наук: філософії, етики, соціології, естетики, психології, педагогіки. Вони по-різному трактують дане поняття в залежності від того, який аспект культури поведінки є предметом конкретного дослідження.

Так, М. Федорова людську поведінку пов'язує з функціонуванням культури взагалі, що передбачає опанування та засвоєння людиною культурних цінностей. Саме тому, науковці розглядають цінності світової культури як фундамент і основний засіб формування культури поведінки підростаючої молоді, а поняття «культура поведінки» аналізують відповідно до рівня її гуманізації та відповідності загальнолюдським цінностям і нормам [60].

І. Блауберг розглядає дане поняття з філософської точки зору. Поняття «культура поведінки» розглядається філософами як форма відображення загальної культури суспільства [33]. З точки зору філософів, культурною можна вважати лише таку поведінку, яка адекватна закономірностям природи і не суперечить принципу гуманізму, виробленому людством. Соціологи Е. Дюркгейм, Е. Еріксон, Л. Козер, Р. Мертон, Т. Парсонс, П. Сорокін культуру поведінки визначають як сукупність духовних цінностей, правил, норм, що регулюють характер взаємин між людьми і слугують для того, щоб полегшити їх входження в суспільство. Отже, культура поведінки в поглядах соціологів постає результатом успішної адаптації людини до умов життя в суспільстві.

А. Гусейнов, О. Дробницький, І. Кон розглядали дане поняття з етичної точки зору. Вони впевнені, що будь-які вчинки людини розглядаються у діалектиці добра і зла. Тому її моральна поведінка оцінюється за принципом «максимум добра і мінімум зла», критерієм її

розвитку вони вважають якісну характеристику моральних цінностей. Узагальнюючи їх погляди, можна трактувати культуру поведінки як сукупність форм повсякденних дій і вчинків людини, в яких віддзеркалюються моральні та естетичні поведінкові норми [36].

В естетиці існує думка про тісний зв'язок між категоріями прекрасного, гармонійного та етичними категоріями істини, блага, добра. Тому культуру поведінки розглядають як взаємозв'язок між внутрішньою культурою особистості та зовнішніми формами її виявлення, що ґрунтуються на поняттях «красиве», «гармонійне», «досконале» [66].

Як бачимо, науковці гуманітарних наук поняття «культура поведінки» розглядають і як результат і як показник відповідності дій і вчинків людини виробленим суспільством соціальним нормам.

З психологічної точки зору культура поведінки розглядається як динамічне особистісне утворення, яке видозмінюється протягом життя людини в процесі її вчинків (Б. Ананьєв, І. Бех, С. Рубінштейн, Н. Чепелева).

С. Петеріна визначила культуру поведінки як сукупність корисних для суспільства стійких форм повсякденної поведінки дитини у побуті, спілкуванні, у різних видах діяльності [44]. А з погляду М. Федорової, культура поведінки –це сукупність способів самоорганізації діяльності дітей відповідно до морально-етичних вимог суспільства. Етична поведінка дитини зіставляється із соціальними очікуваннями рідних, старших, однолітків і робиться висновок про рівень розвитку культурної поведінки дошкільників. Виховання культури поведінки дитини розглядався як процес засвоєння нею знань про норми і правила культури поведінки, накопичення практичного досвіду соціальної поведінки, емоційного переживання міжособистісних взаємин.

Сьогодні науковцями розглядаються різні підходи до структури культури поведінки дошкільників. Так, психологи до структури даного поняття відносять емоційно-почуттєвий, ціннісно-мотиваційний, когнітивний і практичний компоненти. Визначимо їх зміст.

М. Федорова до емоційно-почуттєвого компоненту культури поведінки віднесла емоційну сприйнятливість, сформованість таких етично-моральних почуттів як провини, сорому, совісті, відповідальності; здатність дитини до емпатії, наявність у неї емоційно-позитивного ставлення до поведінки в докільлі, людей, себе [63]. І. Бех, Л. Виготський, С. Рубінштейн, враховуючи значення емоцій у адекватній взаємодії особистості з навколишнім середовищем та їх ролі в механізмі внутрішньої регуляції її поведінки, зауважимо, що емоційно-почуттєвий розвиток є одним з найважливіших компонентів процесу формування культури поведінки дітей дошкільного віку, до цього компоненту віднесли оволодіння дитиною емоційно-оцінними еталонами, що відповідають моральним нормам. Отже, в основі моральності особистості лежать соціальні емоції і почуття, які визначають її поведінку [4; 12; 53].

Вивчення змісту когнітивного компонента культури поведінки, на основі аналізу наукових досліджень М. Федорової, дозволило нам виділити такі його складові: самосвідомість особистості; соціальні поняття, оцінні еталони; знання про норми культури та безпечної поведінки; елементарні уявлення та знання про людей, про навколишній світ і формування на їх основі знань про морально-естетичні ідеали, цінності, зразки поведінки [59-68]. На її думку, формування когнітивного компонента зумовлено розвитком пізнавальних психічних процесів дошкільників. Завдяки розвитку довільної пам'яті дитина може подумки виходити за межі ситуації і діяти відповідно своїх уявлень, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між подіями та явищами, які ще відсутні в її чуттєвому досвіді, робити логічні висновки.

Завдяки децентрації мислення дитина набуває здатності змінювати свою точку зору під впливом порівняння та інтеграції отриманих знань. За оцінкою М. Федорової, процес засвоєння дитиною соціальних цінностей і моральних критеріїв зумовлюється виникненням «внутрішніх етичних інстанцій», які включають уявлення про добро, зло, про форми соціальної поведінки, визначають вчинки дитини та її взаємодію з оточенням [63].

Спочатку знання та уявлення про моральні норми поведінки формуються в єдності зі ставленнями дитини до оточення, з уміннями й навичками поведінки. І. Бех стверджує, що головною умовою перетворення моральних норм на особистісні цінності дитини є її емоційне переживання та своєчасна підтримка вихователя за допомогою моральної підтримки, акцентуації успіху тощо [5].

Психологи (Л. Виготський, І. Бех, С. Рубінштейн) довели, що розвиток самосвідомості впливає на формування культури поведінки, що відображається в Я-концепції особистості (уявлення індивіда про себе, за допомогою яких він будує взаємини з оточуючими і формує ставлення до себе) [12; 4; 53]. Самооцінка особистості є центральним компонентом «Я-концепції», вона відповідає за механізм саморегулювання поведінки дитини. Емоційність – особливість самооцінки старших дошкільників. Тому уявлення дитини про себе не об'єктивне, а емоційно-позитивне або емоційно-негативне. Оскільки діти старшого дошкільного віку схильні до емоційних узагальнень, то діти, у яких сформована позитивна самооцінка, автоматично привласнюють собі й інші позитивні якості та властивості. Тому уявлення про себе впливають на поведінку дитини.

Отже, набуті знання про норми поведінки, сформованість соціальних понять і оцінних еталонів, розвиток Я-концепції сприяють втіленню моральної свідомості в поведінку дитини старшого дошкільного віку. Реалістичні уявлення дитини про себе сприяють свідомій організації його поведінки, відповідно навички культури поведінки зміцнюються, удосконалюються та стабілізуються.

З'ясуємо складові ціннісно-мотиваційного компоненту культури поведінки дітей. С. Рубінштейн довів, що потреби є основою мотиваційної сфери особистості, вони зумовлені рівнем соціокультурного розвитку суспільства [53]. Л. Божович, І. Бех пов'язують розвиток мотивів старших дошкільників з трьома процесами мотиваційної сфери: опосередкуванням, ієрархією й усвідомленням мотивів, завдяки яким підвищується стійкість

поведінки та дітей появляється довільна організація. Дослідження Л. Божович засвідчили, що на першому місці в ієрархії мотивів старших дошкільників посідають суспільні мотиви, а саме: самоствердження, самовдосконалення, прагнення зробити приємне оточенню. Ці мотиви ще досить нестійкі, тому на поведінку дитини значно впливають дорослі або однолітки [8]. І. Бех нагадує, що їх доброзичливе ставлення до дитини задовольняє одну з її найважливіших потреб – потребу у позитивних емоціях [4]. У зв'язку з цим дитина беззаперечно виконує всі правила поведінки для збереження позитивних стосунків з оточуючими. Також схвалення дорослого слугує визначальним мотивом, який спонукає дошкільника дотримуватися норм культури поведінки.

У старшому дошкільному віці виконання норм, що постійно підкріплюється позитивними емоціями, починає сприйматися як позитивне саме по собі і виступає у формі деякої узагальненої категорії «треба». Це свідчить про зародження почуття обов'язку, що є основним моральним мотивом, який безпосередньо визначає поведінку дитини [8]. На думку Л. Божович, розвиток мотивів обов'язку сприяє тому, що дошкільник набуває здатності стримувати безпосередні бажання, якщо вони суперечать його моральним переконанням. Таким чином, розвиток моральних мотивів та пов'язані з цим зміни у мотиваційній сфері спричиняють якісно новий тип поведінки [8].

Результати досліджень І. Бека, О. Кононко доводять, що хоча дитина й спроможна протистояти одноліткам, у випадку, коли вони вимагають зробити те, що суперечить її моральним уявленням, знанням, все ж вона ще не може протистояти дорослим, від яких чекає визнання [4; 29].

Практичний компонент культури поведінки передбачає формування довільності поведінки; розвитку саморегуляції поведінки; формування у дитини навичок та звичок культури поведінки, умінь виявляти негативні емоції соціальними засобами; відсутність проявів деструктивності у поведінці. Психологи підтверджують факт існування невідповідності між

знаннями дитини про моральні норми і її реальною поведінкою. Характерною особливістю поведінки дошкільника є прагнення діяти так, як він колись уже робив. Тому все, до чого дитина звикла, здається їй правильним, приємним, а будь-яке порушення встановлених правил викликає невдоволення. Науковцями встановлено, що просоціальна поведінка у дітей старшого дошкільного віку формується завдяки таким механізмам: спостереження за поведінкою моделі, виконання ролі, індукція. Причому індукція як метод виховання культури поведінки ефективна у використанні референтною групою дорослих [66].

Згідно В. Білоусової, культура поведінки дитини включає культуру спілкування та взаємин (ввічливість, уважність, відповідальність, скромність, тактовність, чуйність, делікатність), культуру поведінки у колективі (дисциплінованість, організованість), культуру взаємин у праці, культуру мовлення та культуру зовнішнього вигляду [3].

У роботах С. Петеріної, визначено складовими компонентами: культуру діяльності (поведінка на заняттях, під час виконання трудових доручень, в іграх), культура спілкування (дотримання правил спілкування з дорослими та однолітками), культурно-гігієнічні навички (охайність, дотримання чистоти обличчя, тіла, зачіски, одягу) [44].

Згідно М. Федоровою виховання культури поведінки обіймає: формування у дитини культури взаємин, культури спілкування, культури побуту та культурно-гігієнічних навичок. Природно, що визначальними у виховному процесі є впливи родини, оскільки саме тут починається соціалізація дитини. На її думку, становлення культури поведінки передбачає формування у дитини системи уявлень і знань про поведінкові норми та усвідомлення їх правомірності; розвиток моральних почуттів (поваги до старших, співчуття, подільчivosti, ввічливості), умінь розрізняти емоційні стани оточуючих та адекватно реагувати на них; формування навичок та звичок соціальної поведінки [59].

Серед методичних прийомів, що оптимізують процес виховання культури поведінки дослідниця виділяє такі: надання дитині можливостей зробити щось приємне оточуючим, привчання рахуватися з можливостями дорослих та однолітків і, виходячи з цього, формування звички спокійно миритися з деякими матеріальними обмеженнями, посильна допомога у побутовій праці [59].

Провідні групи навичок та звичок культури поведінки, які повинні бути сформовані у дітей дошкільного віку виокремлені і в роботах Л. Островської, а саме: повага до людей, вміння зважати на їхню думку; навички культури спілкування та поводження у громадських місцях (товариськість, увічливість, уважність, стриманість); зовнішні форми культури поведінки, що виражаються в міміці та жестах; культура мовлення (вміння чітко і зрозуміло викладати свою думку, ввічливо звертатися з проханням, слухати співрозмовників, уникати слів-паразитів і т. ін.); культура праці та діяльності (вміння планувати свою діяльність, тримати в охайності своє робоче місце, навички використання ігрових та навчальних засобів, а також засобів для праці та самообслуговування); культура дозвілля і відпочинку [42].

Отже, у структурній будові змісту культури поведінки науковці виділяють такі взаємозв'язані компоненти: культура діяльності, культура спілкування, культурно-гігієнічні навички і звички.

В Базовій програмі розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі», в контексті фізичного, соціально-морального, емоційно-ціннісного, пізнавального, мовленевого, художньо-естетичного та креативного розвитку приділяється увага питанню формування і особистісної культури, культури поведінки дитини [51]. Ця робота спрямована на прищепленні в дітей вищезгаданих компонентів. Охарактеризуємо їх.

Культуру діяльності можна спостерігати в поведінці дітей на заняттях, у іграх, у процесі виконання трудових доручень. Якщо у дитини вихована звичка утримувати в порядку місце, де вона працює, навчається, грається,

звичка доводити до кінця розпочату справу, бути наполегливою у досягненні мети, вона не відкладає на завтра те, що можна зробити сьогодні, бережно ставиться до іграшок, речей, книг, то це свідчить про сформованість у неї культури діяльності.

Дитина старшого дошкільного віку вже здатна навчитися регулювати свою діяльність, відпочинок, а це сприяє формуванню в неї навичок ефективної організації праці. Важливим показником культури діяльності є потяг до цікавих, розвиваючих занять, вміння цінувати час, бажання працювати, отримання задоволення від результату своєї роботи, розвиток самостійності та творчості.

Головним в *культурі спілкування* це здатність дитини поважати суспільство в цілому і кожного його члена окремо та ставитися до них так, як до самого себе. Якщо дитина культурно спілкується з рідними та знайомими, то вона буде так само спілкуватися з незнайомими людьми. Культура спілкування передбачає й культуру мовлення дитини. Культура мовлення вимагає від дитини оволодіння значним запасом слів, вміння висловлюватися зрозуміло, послідовно, а це, в свою чергу, вимагає активного спілкування дітей під час ігрової та трудової діяльності, уникнення конфліктних ситуацій.

Базова програма «Я у Світі» ставить такі завдання перед вихователями щодо виховання навичок та звичок культури спілкування у дошкільників: навчати дітей використовувати ввічливі слова, бути привітним з рідними, друзями та незнайомими, дотримуватись загальноприйнятих норм та етикету спілкування, відтворювати в грі свої моральні уявлення, прислуховуватись до порад старших, дотримуватись правил співжиття в родині, виявляти чемність, толерантність, відчувати межу припустимої поведінки з молодшими, однолітками, старшими дітьми, дорослими та старими людьми тощо. Найголовніше, що потрібно пам'ятати і розуміти як вихователю, так і батькам це те, що будь який прояв ввічливості з боку дитини повинен керуватися добрими думками й почуттями, бути для неї усвідомленою необхідністю та потребою, а не засобом отримання похвали чи уникнення

покарання [51]. Тому мета виховання культури спілкування полягає в готовності дитини самостійно приймати моральні рішення та діяти відповідно них.

Виховання *культурних навичок і звичок* вихователь звичайно починає з виховання в дітей акуратності й охайності, починаючи ще з трирічного віку. Однією з перших навичок, яку виховує педагог у дитини це вміння культурно вживати їжу. Культура їжі має і етичний аспект, адже культурна поведінка за столом це повага до тих, хто сидить поруч, та тих хто приготував їжу. До культурних звичок відносять також звички рано вставати, робити зарядку, вмиватися, чистити зуби, акуратно зачісуватися, тримати в чистоті взуття та одяг. Діти повинні розуміти, що в дотриманні цих правил проявляється повага до оточуючих і до себе самого.

Отже, на підставі здійсненого теоретичного аналізу, ми визначили сутність поняття «культура поведінки»: це сукупність сформованих морально-етичних знань дошкільників про норми та правила поведінки, що є соціально значущими якостями особистості, які вона повсякденно проявляє в побуті, спілкуванні, різних видах діяльності.

Змістову структуру культури поведінки дошкільників складають три взаємозв'язаних компонентів: культурно-гігієнічні навички та звички; культура спілкування з дорослими та однолітками; культура діяльності та дозвілля.

1.2. Особливості формування культури поведінки у старших дошкільників

Особливості формування культури поведінки у старших дошкільників пов'язані з їх віковими можливостями, які досліджували психологи Л. Виготський, Т. Дуткевич, Т. Кравченко, Р. Павелків, С. Рубінштейн, О. Скрипченко, І. Бех, Л. Божович та багато інших.

Т. Дуткевич нагадала, що старший дошкільний вік характеризується поступовим переходом від сприймання змісту вчинків (добре – погано) до узагальнених понять про гарну поведінку. Дитина старшого дошкільного віку здатна оцінити свою поведінку і поведінку інших. Старший дошкільник гостро відчуває потребу не лише у доброзичливому ставленні до нього дорослого, а й у співпраці з ним, визнанні дорослим його чеснот і досягнень [21].

Як стверджує Р. Павелків, у старшому дошкільному віці у дітей формується усвідомлення свого соціального «Я». Дитина помічає як до неї ставляться різні люди, вона бажає добитися поваги від значущих для неї людей, сама здатна проявляти самоповагу. Дитина старшого дошкільного віку вже знає що таке авторитет, тому вона намагається посісти в дитячому колективі певне місце, у неї сформовані комунікативні вміння, які більш гнучко використовує у спільній діяльності, вона більш самостійна у поведінці, може диференціювати свої чесноти і вади, вміє налагодити контакт з однолітками, товаришує з певним колом дітей [43].

Т. Кравченко відмітила, що у дошкільників цього віку виникає групова солідарність. Дитина намагається виявити причину непорозуміння у конфліктних ситуаціях, аналізує поведінку однолітків та свою, прагне її узгодити, намагається діяти справедливо, по совісті. Старший дошкільник може довести свою правоту, відстояти власну точку зору, він добре орієнтується у власних чеснотах і вадах. Дитина у цьому віці більш дисциплінована, стримана, здатна обмежити свої бажання, розуміє необхідність дотримання правил культурної поведінки. У неї поступово формуються такі моральні поняття, як «доброта», «чуйність», «справедливість», «дружба», «чесність», «товариськість» тощо [32].

С. Рубінштейн пов'язував моральні почуття та знання старших дошкільників із почуттям обов'язку. Він вважав, що у дитини цього віку розвиваються внутрішні моральні інстанції, тобто вона поводить згідно

моральних норма не тому, що цього вимагають дорослі, а тому, що це приємно їй самої та іншим людям [53].

Культурна поведінка дітей старшого дошкільного віку залежить від сформованості у них ціннісних орієнтацій. Вони вчиняють добро не тому, що що це так треба комусь, а тому, що вони самі розуміють як треба вчинити у тої чи іншої ситуації. Саме ціннісні орієнтації регулюють поведінку дитини навіть тоді, коли за нею ніхто не слідкує. Ціннісні орієнтації формуються в ході набуття дитиною особистого досвіду. Але недостатньо, щоб дитина лише отримала певні знання, важливо щоб дитина набула практичні вміння та навичками користуватися цими знаннями на практиці.

Становлення морально-ціннісної складової важливо для опанування дитиною духовно-моральними нормами та принципами. Дитина, яка усвідомила необхідність керуватися загальнолюдськими цінностями у власній поведінці та спілкуванні, здатна сама поводитися у суспільстві гуманно, адекватно, доцільно і конструктивно. В наслідок цього її увага спрямовується на те, що відбувається навколо, вона починає критично ставитись до вчинків інших людей, а також і власних, готова відповідати за свої вчинки. Т. Поніманська звертає увагу на здатність дитини самостійно регулювати власну поведінку, керуючись гуманістичними цінностями. Вона впевнена, що моральною можна вважати людину, яка поступає морально не тому, що так треба, а тому, що вона не може поступити інакше [49].

До умов формування морально-ціннісної складової соціальної компетентності дошкільника Т. Кравченко відносить [32]:

– відповідно створене емоційно-позитивне та виховуюче середовище, яке спрямовано на розвиток позитивного світосприйняття. Але, середовище стає більше ефективним у процесі виховання соціальної компетентності у разі поєднання національних та загальнолюдських цінностей, народних і родинних традицій.

– змістовне наповнення виховуючого середовища театралізованими виставами морального змісту, ситуаціями морального вибору, ситуаціями-

провокаціями, заняттями Добра і Краси, іграми моральної спрямованості, дитячою літературою тощо.

На думку З. Кабанник особлива роль формуванні моральних цінностей у дошкільників належить дорослому. Він виконує дві функції: носія соціального досвіду, правил культурної поведінки і організатора навчально-виховного процесу. Ці дві функції можна реалізувати у двох формах: стихійно і цілеспрямовано [24].

З погляду В. Кушнір, у кожного дорослого вже мається великий соціально-моральний досвід, який він у процесі спілкування передає дітям. Але дошкільники будуть сприймати моральні цінності лише у тому випадку, коли дорослі (батьки та вихователі) будуть навмисно демонструвати дитині свої оцінки, ставлення, вчинки, тобто робити себе зразком для наслідування. Така демонстрація вимагає великого такту, почуття міри, особливо коли справа стосується моральних цінностей [35].

Н. Ганнусенко, С. Ладивір вважають, що для успішного морального виховання необхідно, щоб мотиви для сприймання моральних якостей були значимими, щоб дорослі виявляли емоційно-позитивне ставлення до моральних якостей, щоб діти могли проявити дані якості у певних ситуаціях. Дошкільник повинен знати чому саме так йому треба поводитися, заради чого варто дотримуватися встановлених вимог [14; 36].

Якщо дитина оволоділа елементарними навиками моральної поведінки, ще не означає, що вона засвоїла моральні норми, – вказувала Т. Поніманська. Спочатку формуються моральні стимули, мотиви, які втілюють цінність у поведінку чи дію дитини. Потім треба, щоб дитина засвоїла моральні цінності на практиці вчинків та морального вибору, тобто дитина прилучається до світу людських цінностей в процесі діяльності [46].

Важливого значення у процесі морального виховання, на думку О. Каплуновської, відіграє емоційна активність дошкільників. За емоційну активність дослідниця приймає зацікавленість у сприйманні пізнавального матеріалу, прояв дитиною співпереживання, співчуття, бажання брати участь

у подіях, оцінювати їх. Емоційну активність дитина може виражати експресивно забарвленою мовою, мімікою, жестами, рухами. Позитивний вплив знань на дитину проявляється у характері її поведінки після заняття: вона задає питання, розмвркує, прагне комусь щось переказати. Якщо дитина отримує емоційно забарвлену інформацію, то її сприймання поглиблюється, стає живим, що дозволяє судити про ставлення дитини до отриманих знань [25]. Тому, до ефективних засобів формування цінностей належать ті, що максимально торкаються емоційної сфери дитини. Таким засобом можна вважати витвори мистецтва, які найкоротшим шляхом доносять до душі, до свідомості дитини моральну сутність тих чи інших подій. Важливим засобом морального виховання сучасні методисти вважають і дитячу літературу. Дошкільникам потрібно читати дитячі твори, проводити бесіди за прочитаним, переказувати їх, розігрувати за їх змістом ігри-драматизації.

Значний вплив на емоційно-ціннісний розвиток дитини оказує родина. Саме в ній діти засвоюють та копіюють зразки поведінки у різних ситуаціях, формують своє відношення до різних суспільних явищ. Звичайно копіювання відбувається на несвідомому рівні: дитина підсвідомо наслідує поведінку рідних. Також, батьки залучають дітей до моральних цінностей, використовуючи бесіди на моральні теми, мультфільми відповідної тематики, дитячу літературу і обговорюючи моральні або аморальні вчинки героїв, їх поведінку. Крім того, батьки пояснюють дитині наслідки того чи іншого її поступка. Саме тому, В. Кушнір наголошує, що відносини дітей з членами родини, треба організовувати таким чином, щоб вони відображали ті моральні цінності, якими повинні оволодіти діти, а також щоб вони мали можливість самостійно вибрати спосіб поведінки [35].

Для того, щоб робота з виховання культури поведінки у дітей була ефективною та результативною в ЗДО треба дотримуватися певних умов, а саме [64]:

1. *Авторитетність і культурність батьків і вихователів.* У процесі формування культури поведінки старших дошкільників найголовнішим є стиль спілкування дорослих з дітьми – найголовніше. Фундаментом доброзичливих відносин з дитиною є допомога, довіра, любов, порада, ласка, щирий інтерес до дитячих починань. Дії дорослих треба спрямовувати на досягнення головної мети – створити для розвитку дитини творчу, дружню обстановку.

2. *Позитивність настрою.* Доброзичлива атмосфера активної змістовної діяльності сприяє вихованню в дітях потягу до зайнятості, викликає бажання пізнати нове і використати набуті знання в житті.

3. *Зв'язок із сім'єю* дозволяє зберегти єдність вимог і наступність у вихованні. Вихователь ознайомлює батьків про досягнення та проблеми дитини, консультує їх, ознайомлює з методами морального виховання в сім'ї.

4. *Дотримання режиму дня* гарантує урівноважений стан дітей, запобігає їх перевтоми, дозволяє сформувати стереотип поведінки.

5. *Правильно організована обстановка* (цікава, пізнавальна наочність, дидактично-методичні матеріали, іграшки) дозволяє дітям знайти заняття за інтересом і тим самим запобігає зривам у їх поведінці.

Розвиток індивідуальності кожної дитини ґрунтується на формуванні її особистісної культури. При вихованні культури поведінки дорослим треба пам'ятати про єдність, постійність і послідовність впливу на дитину, в результаті якого у дитини формуються повнота уявлень і знань про себе, про правила культури поведінки, про її орієнтацію на соціально схвалювані норми поведінки; формується позитивне емоційне сприйняття себе, оточуючих, довкілля; дії та вчинки дитини відповідають встановленим соціальним еталонам.

Зараз розглянемо які методи, принципи використовуються у процесі виховання культури поведінки у дітей.

Виховання культури поведінки старших дошкільників є дуже складним процесом, який вимагає від вихователя умілого використання цілого арсеналу методів та засобів педагогічного впливу на дітей. До таких методів можна віднести: роз'яснення, показ, вправи, нагадування, привчання, виховуючі ситуації, контроль, оцінку, етичні бесіди, колективне читання дитячих творів, перегляд мультфільмів та фільмів, лялькових спектаклів, інсценізацію з моральним підтекстом, позитивний приклад, покарання та заохочення, введення правил культури поведінки, екскурсії, ігри, вправи тощо.

У процесі роз'яснення дитина усвідомлює, чому саме так треба вчинити в тій або іншій ситуації; заохочення сприяє активізації дошкільнят до навчання, до вибору правильної поведінки, а покарання за негативний вчинок викликає у дітей бажання робити щось добре; етичні бесіди та виховуючі ситуації спрямовані на формування у дітей вміння об'єктивно оцінювати події, на допомогу зорієнтуватись у різних ситуаціях і поступати відповідно до правил культури поведінки; показ, вправи, привчання, нагадування, контроль та оцінка спрямовані не тільки на надання взірця поведінки, але й на розуміння правил і норм поведінки. Перелічені методи передбачають дотримання принципів науковості, наочності, неперервності, систематичності та послідовності, доступності і дохідливості, свідомості і активності дітей, індивідуального підходу, знання фізіологічних та вікових особливостей, розуміння і необхідності правил поведінки, доброзичливості та дружелюбності, опори на національні традиції, єдності в роботі ЗДО та сім'ї. Дорослі (вихователі та батьки) завжди повинні пам'ятати, що процес виховання культури поведінки, повинен бути складовою всієї виховної роботи. Важливо донести до дітей, що норми поведінки базуються на моральних цінностях українського народу: доброзичливості, гостинності, працьовитості, правдивості, чесності, людинолюбстві, поваги до батьків та старих, почутті гумору.

Отже, у процесі виховання у дітей дошкільного віку стійких позитивних навичок і звичок культури поведінки необхідно дотримуватись принципів єдності та цілісності виховного процесу, тобто завдання, методи і засоби виховання повинні бути взаємозв'язані і раціонально розподілені в часі.

Програма «Дитина» [19] ставить такі освітні завдання перед вихователями:

- збагачення знань дітей про основні загальнолюдські цінності: справедливість, чесність, доброту, повагу тощо.

- Створення сприятливих умов для формування соціальної компетентності дитини, розвиток в неї соціальних емоцій (співчуття, бажання допомогти), вміння обстоювати власні інтереси.

- Збагачення досвіду спілкування з людьми різного віку, статі.

- Розширення уявлень дошкільників про авторитет та людські чесноти; вчити дітей розуміти інших та рахуватися з їх думкою.

- Виховання культури діяльності, тобто вміння планувати, організовувати гру, заняття, свою працю, прагнути досягнення позитивного результату в індивідуальній і спільній діяльності.

- Формування у дітей вміння оцінювати свої вчинки та вчинки інших людей.

У сфері Духовного виховання поставлені такі освітні завдання:

- засвоєння дітьми уявлень про духовний ідеал людини, збагачення їх власного емоційного досвіду та вироблення певного ставлення до самого себе.

- Подати дітям уявлення про гріх як поганий, непорядний вчинок.

- Навчити дітей поводитися відповідно до норм моралі, дати оцінку власним негативним вчинкам, сформувати негативне ставлення до поганих вчинків.

- Навчити дітей споконвічним правилам: «не можна не слухати батьків, старших людей, обманювати їх, глумитися над старістю, глузувати з калік,

знущатися з тварин, лицемірити, ображати інших, підлабузнюватися, брати чужі речі без дозволу, бути байдужим до чужого горя».

– Формування у дітей уявлень про духовні норми у взаєминах між людьми: доброзичливість, чесність, справедливість, повагу, відповідальність, співчуття.

– Розвивати вміння дітей ставити себе на місце інших людей, не висловлювати негативні судження на адресу ровесників та менших дітей; уміння бачити у дітях лише позитивні якості.

– Навчити хлопчиків бути поступливими, тактовними з дівчатками.

– Пояснити дітям, що таке толерантність.

– Навчити дітей адекватно реагувати на асоціальні вчинки, розв'язанню спірних питань, бути завжди справедливим, совісним, відповідальним.

Щодо виховання взаємин у сім'ї вихователю треба:

– виховати у дошкільників повагу до рідних і близьких, бажання радувати старших добрими вчинками.

– виховати розуміння, що батькам потрібна їх душевна теплота й ласка, прояв чуйності та уважності; їх допомога у домашній роботі; не турбувати батьків, коли вони стомлені і відпочивають.

– навчити дітей помічати настрій дорослих і діяти згідно з цим; дізнаватися якнайбільше інформації про своїх бабусь та дідусів, вшановувати їх у дні сімейних свят, бути причетними до спільних турбот і проблем сім'ї.

Щодо ставлення дошкільників до ровесників та інших дітей перед вихователем поставлені такі освітні завдання:

– виховати у дошкільників доброзичливе ставлення до однолітків.

– Навчити дітей давати об'єктивну й доброзичливу оцінку вчинкам ровесників, об'єктивно оцінювати їх, справедливо обґрунтовувати свої вимоги, надавати пропозиції, допомагати вихованцям правильно оцінювати власні вчинки.

– Сформувати у дошкільників вміння уникати конфліктів, налагоджувати дружні стосунки з однолітками, проявляти зацікавленість до

спілкування з партнером, спільної з ним діяльності; під час спілкування не ображати його; прагнути дотримуватись правил, не нав'язуючи власної думки.

– Навчити хлопчиків поважати дівчаток, діяти чесно, відверто; сформувати у них елементарні поняття про толерантність, делікатність, тактовність.

– Навчити хлопчиків поступати дівчаткам, бути з ними ввічливими, не соромитися запросити дівчаток до гри, запропонувати їм стілець, надати їм допомогу у потрібний момент.

– У дівчаток виховати скромність, навчити проявляти турботу про довколишніх, із вдячністю ставитися до допомоги та знаків уваги з боку хлопчиків.

– Особливу увагу звернути на формування основ морально-вольових якостей дітей: організованості, дисциплінованості, самостійності у поведінці, стосунках і спільній діяльності з однолітками, відповідальності і наполегливості у досягненні позитивних цілей; уміння діяти в інтересах однолітків.

– Навчити піклуватися про молодших, допомагати їм, захищати слабших, сформувати у дітей співчуття та чуйність до оточуючих.

Освітні завдання щодо спілкування:

– Розширення уявлень дітей про основні вимоги мовленнєвого етикету: ввічливість, уважність, чемність співрозмовників.

– Навчати дітей розмовляти спокійно, лагідно, привітно. У процесі спілкування дивитись людині в очі; не вживати грубі слова; розумінню побажань, інтересів ровесників.

– Поглиблення знань дошкільників про культуру спілкування по телефону: не займати телефон тривалий час, розмова повинна бути конкретною, короткою, ввічливою.

Для формування культури у побуті вихователь:

– формулює у дітей поняття про те, що культура людини проявляється не лише в мовленні, а й в одязі, поведінці за столом, в умінні тримати свою оселю в порядку. Дати дітям уявлення про традиційність правил поведінки.

– Навчає дітей доглядати за своїм одягом, взуттям; виховувати у них бажання бути охайним завжди.

– Навчає дітей правильно сервірувати стіл, культурно поводитися за столом, акуратно, безшумно їсти.

– Закріплює вміння дітей правильно користуватись серветкою, столовими приборами.

– Навчає дошкільників уникати негативних суджень про страви, дякувати за їжу.

– Навчає з допомогою дорослих «ремонтувати» книги.

Для виховання культури поведінки у громадських місцях вихователь:

– ознайомлює дітей з культурою поведінки в кінотеатрі, театрі (не можна їсти цукерки під час театральної вистави, розмовляти). Виховує у дітей повагу до праці акторів.

– Формує вміння дітей розуміти зміст переглянутого, прочитаного, бачити красу гарних вчинків, осуджувати зло, погані вчинки.

– Навчає дітей поводитися виховано у громадських місцях, транспорті; поступатися місцем старшим, хлопчики – дівчаткам.

Показниками сформованості культури поведінки слугують:

– знання дитини що таке гріх, вона старається поводитися відповідно до норм християнської моралі;

– проявляє любові і поваги до батьків, близьких людей, довколишніх;

– уміння поводитися з людьми відповідно до їхнього віку, фізичного стану та настрою;

– володіння навичками спілкування з дорослими та дітьми, проявляючи ввічливість;

– проявляв стриманості у висловлюванні негативних суджень;

- проявляв дружніх та товариських стосунків з дітьми, допомога молодшим дітям;
- уміння поступливо, ввічливо ставитися до дітей протилежної статі;
- усвідомлення відмінності між добром і злом, можливість пояснити свої вчинки, схвалити або засудити їх;
- можливість визнати свою провину, поступитися власними інтересами заради загального благополуччя;
- уникнення конфліктів, уміння порозумітися, не нав'язування власної думки іншим;
- допомога батькам та іншим членам родини;
- уміння з повагою ставитися до рідних, знайомих, чужих літніх людей;
- здатність до самоконтролю та саморегуляції;
- уміння аналізувати свою поведінку[19].

Отже, особливості виховання культури поведінки у дітей старшого дошкільного віку пов'язані з їх віковими особливостями. Вихованість культури поведінки у дошкільників визначає рівень сформованості ціннісних орієнтацій, які формуються в ході набуття дітьми особистого досвіду. Для ефективного виховання культури поведінки необхідно створити певні умови і дотримуватися принципів єдності та цілісності виховного процесу: послідовності, систематичності, повторення правил культурної поведінки і раціонального їх розподілу в часі. Виховний вплив на дітей в процесі виховання культурної поведінки повинен бути єдиним, постійним і послідовним, в результаті якого в дитини формуються повнота уявлень і знань про себе, правила культури поведінки; орієнтація на соціально схвалювані норми поведінки; позитивне емоційне сприйняття себе, оточуючих, довкілля; відповідність дій і вчинків дитини встановленим соціальним еталонам.

Для виховання культури поведінки перед вихователями ЗДО та батьками дітей поставлені освітні завдання, які визначені програмою виховання і навчання дітей від двох до семи років «Дитина».

1.3. Дитяча література як засіб формування культури поведінки у старших дошкільників

Під засобами у педагогіці розуміють предмети матеріальної та духовної культури, які використовуються при вирішенні педагогічних завдань [15]. До засобів виховання культури поведінки слід віднести розвиваюче середовище, гру, дитячу літературу.

Важлива роль у вихованні дошкільників належить дитячій літературі, яка є органічним і невід'ємним складником загальної літератури. Дитині, що тільки починає пізнавати оточуючий світ, дуже потрібні книги, які готують її до активного життя в суспільстві. Твори дитячої літератури, проходячи крізь уяву і серце юного читача, збуджують в ньому співчуття до доброго і прекрасного, розширюють загальний кругозір, вчать любові й відданості, стійкості й незламності, чесності й наполегливості.

За допомогою дитячої літератури дорослі виховують у дошкільників такі моральні почуття як добро, справедливість, почуття обов'язку. Так, О. Хролець впевнена, що дитяча література сприяє переходу морально-ціннісних орієнтацій у внутрішнє надбання особистості [68].

Дитяча література як засіб виховання культури поведінки, формування ціннісних орієнтацій, має значну перевагу серед інших видів мистецтв. Вона виявляється у можливості здійснювати активний вплив на почуття і розум дошкільника, розвивати його емпатійність, емоційність. Якщо ці якості у дитини розвинуті недостатньо, то це призводить до виховання людини, яка не відчуває, не розуміє, не співпереживає, тобто обмеженої особистості.

Збільшення впливу дитячої літератури на дошкільників пояснюється специфікою їх сприймання дітьми, яке визначається віковими і

психологічними особливостями дітей старшого дошкільного віку, а саме: підвищенням чутливості до зовнішніх впливів, безпосередністю сприймання навколишнього світу, високим рівнем наслідування та емоційним «зараженням».

Проблему сприймання дошкільниками художнього твору висвітлювало багато дослідників, такі як Л. Виготський, О. Запорожець, Р. Павелків, С. Рубінштейн та інші.

На думку С. Рубінштейна, дитина проникає у зміст твору завдяки орієнтації на інтонацію, жести, міміку дорослого, який його читає [53].

О. Запорожець писав, що «повноцінне сприйняття дитячого твору не вичерпується його розумінням. Воно являє собою складний процес, який неодмінно включає виникнення того чи іншого ставлення, як до самого твору, так і до тієї дійсності, яка в ньому зображена [22].

Л. Виготський виділив емоційно-образний та інтелектуально-оцінний типи ставлення до художнього твору. Емоційно-образний тип ґрунтується на безпосередній емоційній реакції дитини на центральні образ твору. В інтелектуально-оцінному типі присутні елементи аналізу, тому він залежить від життєвого та читацького досвіду дитини [12].

Вікова динаміка розуміння дитячого твору представляється певним шляхом від співпереживання дитини конкретному герою, співчуття йому до розуміння змісту твору, до його узагальненого сприйняття і усвідомлення свого до нього відношення, до осмислення впливу художнього твору на особистісні установки дитини.

Оскільки художній текст можна трактувати по різному, доцільно говорити не про правильне, а про повноцінне його сприймання. Під повноцінним сприйманням О. Запорожець розуміє здатність читача до співпереживання героям твору, вміння бачити динаміку емоцій, відтворення в уяві картини життя, створені письменником, розміркування над мотивами, обставинами, наслідками вчинків персонажів, оцінювання поведінки героїв

твору, вміння визначити авторську позицію, освоїти ідею твору, тобто знайти у своїй душі відгук на поставлені проблеми [22].

Р. Павелків сприйняття дитячої літератури розглядає як активний вольовий процес, який передбачає не пасивне сприймання змісту твору, а діяльність, яка втілюється у внутрішньому сприйманні, співпереживанні героям, в уявному перенесенні на себе подій, «уявній дії», в результаті чого виникає ефект особистої присутності, особистої участі в подіях [43]

О. Запорожець виділяє у формуванні сприймання дитячого твору три стадії: безпосереднє сприймання, відтворення і переживання образів (в основі – робота уяви); розуміння ідейного змісту дитячого твору (в основі лежить мислення); вплив дитячої літератури на особистість читача (через почуття і свідомість) [22].

У старшому дошкільному віці помітним стає процес сприймання дитячої літератури. У цьому віці діти вже здатні зрозуміти, що дитячий твір відбиває типові явища. До особливостей художнього сприймання твору дитиною, О. Запорожець відносить активність, глибоке співпереживання героям творів. Старші дошкільники вже здатні подумки діяти в уявних обставинах, ставлячи себе на місце героя. Так, одночасно з героєм казки дитина переживає почуття страху в напружені драматичні моменти, і відчуває полегшення, задоволення у разі перемоги справедливості. Більш всього дошкільники надають перевагу чарівним народним казкам завдяки їх чудовій вигадки, фантастичності, розвиненої сюжетної дії, вони наповнені конфліктами, перешкодами, драматичними ситуаціями, різноманітними мотивами, яскравими, сильними характерами героїв [22].

Завдяки художньому слову відбуваються великі зміни в емоційній сфері дошкільників, завдяки чому у них появляється живий відгук на різні життєві події, змінюється відношення до речей, перебудовується їх суб'єктивний світогляд. У процесі читання творів дитина уявляє перед собою певну картину, конкретну ситуацію, образ, переживає описані події, і чим сильніше її переживання, тим багатше стають їх почуття та уявлення про

дійсність. Моральні норми та культура поведінки в дитячих творах стають доступними і зрозумілими для дітей, легко ними сприймаються як єдиний правильний варіант поведінки [53].

Дитяча література починає приваблювати дитину не лише своєю яскравою образною формою, а й смисловим змістом. Сприймаючи твір, діти вже здатні дати обґрунтовану оцінку персонажам, з використанням вже сформованих у них критеріїв поведінки людини в суспільстві. Дитина свої співпереживання герою, події в творі зіставляє з подіями, що спостерігає в житті, це допомагає їй досить швидко і правильно зрозуміти зміст дитячого творів. Сприймання дітьми байок, прислів'їв, загадок ускладнюється завдяки недостатньому рівню розвитку абстрактного мислення. У цьому разі дитині необхідна допомога дорослого [68].

Під керівництвом вихователя діти старшого дошкільного віку здатні побачити єдність змісту та художньої форми твору, знайти в ньому образні слова і вирази, відчутти ритм і риму вірша, навіть згадати образні засоби, які були використані іншими поетами.

У роботі зі старшими дошкільниками вихователі активно використовують малі фольклорні жанри. Так, приказки вихователь використовує для емоційного підкреслення значимості певного моменту життя дитини. Дитина розуміє прислів'я та приказки, але приказка належить мові дорослого, якою діти ще не можуть користуватися. Однак звернені до дітей деякі прислів'я спонукають їх діяти за визнаними правилами поведінки [69].

Старші дошкільники мистецтво слова сприймають через художні образи, яке відображає дійсність, показує найбільш поширені реальні життєві факти. Завдяки цьому дитина пізнає життя, формує своє ставлення до навколишнього, що, в свою чергу, сприяє вихованню культури поведінки .

Таким чином, дитяча література є важливим засобом виховання культури поведінки у дітей старшого дошкільного віку.

Слухаючи твір, дитина знайомиться з навколишнім життям, природою, працею людей, з однолітками, їх радощами, а часом і невдачами. Художнє слово впливає не тільки на свідомість, але й на почуття і вчинки дитини. Слово може окрилити дитину, викликати бажання стати краще, зробити щось хороше, допомагає усвідомити людські взаємини, познайомиться з нормами поведінки. Так, слухаючи казку «Про тисячі бід або про те, де гратись не слід» (додаток А), діти дізнаються про правила поведінки на вулиці:

Та навчає діток тато,
Щоб усі гуртом були.
До забав, яких багато,
Щоб без дозволу не йшли.
Біля дому розважались
І дружили з усіма.
У м'яча, у теніс грались
І не билися дарма.

Казка навчає дітей і правилам поведінки на річці:

От пішла сім'я до річки,
На пісочку полежать.
В хвилях чистої водички
І поплавать, й попірнать.
Тато всіх попереджає,
Щоб самим в ріку не йти,
Хай ніхто не запливає
На глибінь, щоб вберегти
Дітлахів від небезпеки,
Щоб від них біда пішла...

Казка «Про Михайлика та Горе-лихо» навчає дітей толерантній поведінки на заняттях, під час гри:

Михась з усіма дітьми вітався,
Вчителів усіх вітав.
На перервах гарно грався
І нікого не чіпав.
На заняттях не сміявся,
Дітям він не заважав.
За задачу зразу взявся
І найперший розв'язав.
Не кричав, не лінувався,
Краще всіх він став писать.
Дуже хлопчик помінявся,
Став серйозний, не впізнать!
З того часу вже ніколи
Він не бивсь, не ображав.

Дитяча література впливає на почуття і розум дитини, розвиває його сприйнятливність, емоційність. За словами Б. Теплова, мистецтво захоплює різні сторони психіки людини: уяву, почуття, волю, розвиває її свідомість і самосвідомість, формує світогляд [50].

Використовуючи дитячу літературу як засіб виховання культури поведінки, педагог повинен звернути особливу увагу на відбір дитячих творів, методику читання та проведення бесід за змістом прочитаного з метою формування у дітей гуманних почуттів і етичних уявлень, на перенесення цих уявлень в життя і повсякденну діяльність дітей.

Відбираючи літературу для дітей, потрібно пам'ятати, що моральний вплив літературного твору на дитину залежить, перш за все, від його художньої цінності. Т. Поніманська висувала дві основні вимоги до дитячої літератури: етичну й естетичну. Вона стверджувала що, дитячий твір має торкатися душі дитини, щоб у неї виникло співпереживання, співчуття герою [46].

Щоб ефективно використовувати дитячу літературу у процесі виховання культури поведінки, вона повинна відповідати таким критеріям [69]:

- Ідейна спрямованість художнього твору (наприклад, моральне обличчя героя, його поведінка);
- Доступність літературного твору, відповідність віковим та психологічним особливостям дітей старшого дошкільного віку. При відборі книг враховуються особливості уваги, пам'яті, мислення, коло інтересів дітей, їх життєвий досвід;
- Сюжетна цікавість, простота і ясність композиції;
- Конкретні освітні завдання.

Дитина, внаслідок невеликого життєвого досвіду, не завжди може побачити головне в змісті книги. Тому після читання художнього твору з дітьми необхідно проведення етичної бесіди за змістом прочитаного.

Готуючись до бесіди, педагог повинен продумати, який аспект культури поведінки він збирається розкрити перед дітьми за допомогою даного художнього твору, і відповідно до цього підібрати питання. Недоцільно ставити перед дітьми занадто багато питань, оскільки це заважає їм усвідомити головну ідею художнього твору, знижує враження від прочитаного. Питання повинні спонукати у дошкільнят інтерес до вчинків, мотивів поведінки героїв, їх внутрішнього світу, їх переживанням.

Питання ці повинні допомогти дитині розібратися в образі, висловити своє ставлення до нього (якщо оцінка образу складна, пропонуються додаткові запитання, що полегшують цю задачу); вони повинні допомогти вихователю зрозуміти душевний стан вихованця під час читання; виявити здатність дітей порівнювати і узагальнювати прочитане; стимулювати дискусію серед дітей у зв'язку з прочитаним. Наприклад, вихователь, прочитавши дітям казку В. Сухомлинського «Бджілка і гарбузова квітка» (додаток В) та бажаючи дати їм уявлення про гостинність, задає наступні запитання: «Чому, на вашу думку, Бджілці було важко розлучитися з

Гарбузовою квіткою?», «А вам важко розлучатися з добрими людьми, яких ви зустріли?», «Пригадайте декілька правил гостинності», «Розкажіть, які якості гостинності притаманні вам і вашим рідним».

Уявлення, отримані дітьми з дитячої літератури, переносяться в їхній життєвий досвід поступово, систематично. Дитяча література сприяє виникненню у дітей емоційного ставлення до вчинків героїв, а потім і оточуючих людей, своїм власним вчинкам.

Таким чином, бесіди за змістом дитячої літератури сприяють вихованню у дітей моральних мотивів культури поведінки, якими вони надалі керуються у своїх вчинках. Саме дитяча література дозволяє розкрити дошкільнятам складність взаємовідносин між людьми, різноманіття людських характерів, особливості тих чи інших переживань, наочно подає приклади культури поведінки, які діти можуть використовувати як зразки для наслідування. Зробимо короткий огляд сучасної дитячої літератури.

Одним із визнаних письменників України на початку ХХІ століття став Володимир Рутківський, автор таких дитячих творів як «Джури козака Швайки» (2007), «Джури-характерники» (2009), «Джури і підводний човен» (2010). Гостросюжетні історичні романи розповідають дітям про дивовижних героїв – Грицика та малого волхва Санько, юного богатира Демки Дурної Сили, його мати-велетки, невловимого козака Швайка та його вірного вовка Барвінка і ще їх численних друзів, які з честю виходять із найскладніших ситуацій [57].

Фантастична філософсько-пригодницька повість для дітей Нез і Лани Світлих «Магічна книга» (2003), пропагує шлях до добра, світла та боротьби проти власної «внутрішньої темряви». Для виховання дітей книга цікава тим, вона поєднала в собі глибоку, але не нав'язливу, філософську думку, обрамлену фантастико-пригодницькою історією, яка спрямована на розмірковування дітей про справжню природу добра і зла [57].

Значний інтерес у дітей викликають книги відомих українських письменників-фантастів Марини та Сергія Д'яченки «Літаючий капелюх»

(2001), «Пригоди Марійки Михайлової» (2002), «Повітряні рибки» (2004), «Габріель і сталевий лісоруб» (2007), книги Тетяни Пакалюк «Як бобер і їжаки мандрували вздовж ріки», віршована казка «Що посієш – те й пожнеш» (2006), «Хлібний зайчик», «Нові пригоди моряків в безкрайніх просторах морів», «Місто зіпсованих іграшок» та «Підслухана розмова» (2007) тощо [57].

Цікаві для дітей і книги української письменниці Алеки Вольської «Міла Рудник і Келих Місячного Сяйва», «Міла Рудник і загадка Сфінкса», «Міла Рудник і кристал Фобоса», «Міла Рудник і руїни Хараксу», «Міла Рудник і Магічний Синод», «Міла Рудник і таємниця шостого адепта» (2008 - 2013). Книги розповідають про дівчинку-відьму Мілу Рудик, яка живе та навчається у магічній школі Тролінбург. Одна з останніх книг цієї письменниці «12 міст. Фаталунія» розповідає про хлопчика Ростислава, до чийх рук потрапляє дивовижний артефакт Змієвик Тарханкута, який може переносити свого хазяїна у світ Дванадцяти міст. У цьому місті малому герою довелося пройти ряд випробувань та знайти нових друзів [57].

Книги Ілони Волинської та Кирила Кащєєва «Сезон полювання на відьом», «Відьмин дар», «Чаклунство за наймом», «Острів перевертнів», «Ігри по-дорослому, або Наречена на закуску», «Відьмине коло», «Дике полювання або Апокаліпсис скасовується», «Тінь дракона», «Повелителька грози», «Гість із пекла», «День народження відьми» (2006 - 2013) повістують про дівчинку-відьму ІркуХортицю. Героїня книжок – пересічна дівчинка, котра живе у звичайному українському місті, ходить до звичайної школи, але у неї виявляються магічні здібності, і починається гостросюжетна пригодницька боротьба молодой наддніпрянської відьми та її друзів проти зла [57].

Цікавим для дітей є пригодницько-детективний цикл цих авторів «Детективне агентство «Білий гусак»», в якому наразі налічується дванадцять книг: «Опівночі у музеї», «Карамелька для вампіра», «Шоу бродячого скелета», «11 ворогів ІТ-детектива», «Місія супергероїв», «Скарби

forever», «Клуб диких ніндзя», «Снігурочка з динамітом», «П'ять лимонів на морозиво», «Розслідування online», «Спіймати зірку», «Кінець світу скасовується» (2007 - 2013). У головних героїв(шестеро сучасних дітей) відсутні надприродні здібності, але їм притаманна вроджена інтуїція та вміння розплутувати загадкові та складні історії. Вони організували детективне агентство та почали допомагати своїм клієнтам у різноманітних справах [57].

У книгах Ілони Волинської та Кирила Кашеєва, оживають північні легенди «Сивир», які складаються із п'яти книг: «Донгар – великий шаман», «Наследник Магнитной гори», «Жрица голубого огня», «Хадамаха. Брат Медведя», «Князь оборотней» (2011 - 2014) [57].

Для дітей старшого дошкільного віку пише Іван Андрусак: «Стефа та її чикалка» (2007), «Кабан дикий – хвіст великий» (2010), «Стефа та її чикалка. Видання друге, ще капосніше» (2011) [57].

У 2009 році розпочав писати для дітей В. Бердин. У своїй книзі «Мій друг Юрко Циркуль та інші» (2010) автор розкриває проблеми сучасних дітей – перші почуття, дрібні перемоги чи програші, забаганки та дивакувати витівки тощо [57].

Цікаві для дітей казки О. Дерманського «Король буків, або Таємниця Смагдогової книги» (2005), «Володар макухи, або Пригоди вужа Ониська» (2011); Зірки Мензатюк «Казочки-куцохвосточки» (2006), «Макове князювання. Казки» (2008); Н. Воскресенської «Володар Країни мрій» (2005), «Останнє бажання короля» (2006), «Легенда про Бовдура Великого» (2007); В. Вакуленко «Сонечкова сім'я» (2011) [57]. Адже казки є самим любимим і популярним твором серед дошкільників. У казках міститься простий, зрозумілий та захоплюючий матеріал, який викликає у дітей живу зацікавленість. Казки навчають дітей оцінювати свої дії та дії інших, через казкові образи дитина пізнає навколишній світ, залучається до справ та піклувань дорослих. У казкових сюжетах добро протистоїть злу, закінчується казка перемогом добра над злом. В казках містяться яскраві приклади

гуманної поведінки, гуманних та антигуманних стосунків. У казках засуджується зло, переборюються життєві труднощі, викривається жорстокість, тим самим вони закликають дітей до перетворення світу на засадах людяності і краси, на засадах гуманізму [66].

За жанровими ознаками українські народні казки поділяють:

- на соціально-побутові, до яких належать казки «Лінива дівчина», «Наймит і пан»;
- на чарівні, прикладом яких є «Чарівний кінь», «Телесик»;
- на казки про тварин: «Пан Коцький», «Солом'яний бичок», «Журавель і лисиця», «Рукавичка»

Але хоча жанрі казок різні, їх сюжетні лінії переплітаються між собою за змістом та художньо-образною специфікою. Більш всього дітям подобаються казки про тварин, у яких тварини набувають людських рис характеру, борються зі злом, несправедливістю, жорстокістю. Казка має соціалізуючий вплив на дитину, підготовлює її до сприйняття навколишнього середовища, рослинного та тваринного світу та загалом всього світу. Казки надають дітям впевненості в собі, сміливості, вони навчають дітей дружити з однолітками, у хлопчиків з'являється бажання захищати дівчаток.

Казка належить до малого жанру, який поєднує твори різні за походженням, стилем і змістом [54]. Вона складалася протягом багатьох віків, супроводжувала нас протягом всього життя, є ефективним засобом соціалізації; за допомогою казки здійснюється всебічний розвиток дошкільника, формується його світогляд та відбувається соціальна адаптація дитини в соціумі. Казку широко використовують у морально-естетичному вихованні молодого покоління. Казки відображають загальнолюдські та культурні цінності українського народу, вони лаконічні, написані доступною та зрозумілою для дітей мовою. Казки «Півник і двоє мишенят», «Кривенька качечка» навчають дітей розрізняти добро і зло, справедливість і несправедливість. За допомогою казок діти познають ті позитивні риси характеру, які прищеплюються їм з раннього дитинства, які необхідні їм як

для морального, так і для соціального збагачення особистості дошкільника: любов, милосердя, співпереживання, співчуття, чуйність, порядність, чесність.

Зміст прислів'їв та приказок, які передають суть істин у лаконічній формі, треба розкрити з раннього дитинства, щоб дитина змалечку запам'ятала їх на все своє життя і вміла ними користуватися. Прислів'я та приказки вважаються моральним кодексом народу. Вони навчають любити свого ближнього, як самого себе, шанувати батька і матір, любити рідну землю, бути справедливим, чесним, вічливим, скромним, не залишати людину в біді. Прислів'я і приказки влучно, змістовно і цікаво втілюють моральні категорії добра і зла, правди і кривди, совісті й безчестя, працьовитості та ліні. В них народна мораль засуджує брехунів, тих, хто не поважає старших, зводить наклепи, не надає допомоги, зраджує друга, лицемірить. Прислів'я і поговірки виховують у дітей повагу до людей, доброту, чесність, щирість у боротьбі проти злих сил [54]. Дітям дошкільного віку важко зрозуміти іронію, жарт, які несуть прислів'я і приказки. Вони поступово навчаються зрозуміти їх іронію та переносний смисл за допомогою вихователя. Так, вираз «Коли рак на горі свисне» відображає гумор по відношенню людини до майбутніх подій, які неможливо виконати.

Наступний вид малого жанру – байки відносяться до коротких оповідань повчального змісту, в яких на початку або в кінці міститься сформульований висновок чи головна повчальна думка – мораль. Однією з головних особливостей байки вважається алегорія – зображення одних предметів через інші. Саме тому персонажами байок виступають тварини, рослини, іноді люди, поведінку яких аналізують діти. Старші дошкільники легко засвоюють комізм і сатиру байки, її повчальний зміст, навчаються ставитись з гумором до життєвих подій [54].

З раннього віку поезія посідає важливе місце в житті дитини. Вона є одним із найефективніших засобів засвоєння мови свого народу, смислової систематизації слів, вона є засобом задоволення нагальної потреби

інтелектуального і духовного зростання особистості дитини, засвоєння моральних норм та правил, способів дій у різноманітних ситуаціях, емоційного розвитку дошкільнят. Вірші-казки сприяють вихованню правилам культури поведінки у лісі, на річці, у навчальному закладі, взвгалі у суспільстві. Рима віршів, їх мелодійність збуджують емоції дитини, роблять її сприйнятливою до закладеного в цих творах змісту [11].

Отже, дитяча література відіграє вагому роль у процесі виховання культури поведінки, сприяє їх моральному вихованню, соціалізації. Дитячалітература забезпечує розуміння і прийняття моральних норм як єдиних правильних варіантів культури поведінки дітей старшого дошкільного віку.

ВИСНОВКИ ДО 1 РОЗДІЛУ

Отже, на першому етапі нашого дослідження здійснено аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури, досліджено генезис поняття «культура поведінки» у філософії, педагогіці, психології, визначено особливості її виховання у дітей старшого дошкільного віку та з'ясована роль дитячої літератури у цьому процесі.

Культуру поведінки дітей старшого дошкільного віку будемо розглядати як сукупність сформованих морально-етичних знань про поведінкові норми та правила, соціально значущих якостей особистості, стійких форм повсякденної поведінки в побуті, у спілкуванні, у різних видах діяльності.

У змістовій структурі культури поведінки старших дошкільників можна виокремити взаємозв'язані компоненти, а саме: культурно-гігієнічні навички та звички; культуру спілкування (з дорослими та однолітками); культуру діяльності та дозвілля.

З'ясовано, що процес виховання культури поведінки найбільш інтенсивний саме в період дошкільного дитинства. Особливості формування культури поведінки у старших дошкільників пов'язані з їх віковими можливостями, які досліджували психологи І. Бех, Л. Божович, Л. Виготський, Т. Дуткевич, Т. Кравченко, Р. Павелків, С. Рубінштейн, О. Скрипченко та інші.

Для виховання культури поведінки необхідно створити певні умови і дотримуватися принципів єдності та цілісності виховного процесу: послідовності, систематичності, повторення вправ і раціонального їх розподілу в часі. Виховний вплив на дітей повинен бути єдиним, постійним і послідовним, результатом якого є повнота уявлень і знань дитини про себе, про правила культури поведінки; орієнтація дитини на соціально схвалювані норми поведінки; позитивне емоційне сприйняття себе, оточуючих, довкілля; відповідність дій і вчинків дитини встановленим соціальним еталонам.

Серед усіх засобів найбільш ефективним у вихованні культури поведінки дослідники визначають дитячу літературу. Вона активно впливає на почуття і розум дитини, розвиває її емпатійність, емоційність, забезпечує розуміння та прийняття моральних норм як єдиних вірних варіантів поведінки.

Слухаючи твір, дитина знайомиться з навколишнім життям, природою, працею людей, з однолітками, їх радощами, а часом і невдачами. Художнє слово впливає не тільки на свідомість, але й на почуття і вчинки дитини. Слово може окрилити дитину, викликати бажання стати краще, зробити щось хороше, допомагає усвідомити людські взаємини, познайомиться з нормами культури поведінки.

Уявлення, отримані дітьми з дитячої літератури, переносяться в їхній життєвий досвід поступово, систематично. Дитяча література сприяє виникненню у дітей емоційного ставлення до вчинків героїв, а потім і оточуючих людей, своїм власним вчинкам.

Використовуючи дитячу літературу як засіб виховання культури поведінки, вихователь повинен звернути особливу увагу на відбір дитячих творів, методику читання та проведення бесід за змістом прочитаного з метою формування у дітей гуманних почуттів і етичних уявлень, на перенесення цих уявлень в життя і повсякденну діяльність дітей.

Ефективному вихованню культури поведінки сприяє дитяча література, яка відповідає таким критеріям: ідейна спрямованість художнього твору (наприклад, моральне обличчя героя, його поведінка); доступність літературного твору для розуміння старших дошкільників, відповідність їх віковим та психологічним особливостям. При відборі книг враховуються особливості уваги, пам'яті, мислення, коло інтересів дітей, їх життєвий досвід; сюжетна цікавість, простота і ясність композиції; конкретні освітні завдання.

РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ТВОРІВ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ НА ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ ПОВЕДІНКИ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Виявлення рівня вихованості культури поведінки у дітей старшого дошкільного віку

Для перевірки впливу творів дитячої літератури на виховання культури поведінки у дітей старшого дошкільного віку був проведений педагогічний експеримент, у якому взяли участь діти старшого дошкільного віку ЗДО «Світлячок» м. Глухова (25 осіб) та Миропільського навчально-виховного комплексу: загальноосвітня школа I-III ступенів - дошкільний навчальний заклад Миропільської сільської ради Краснопільського району Сумської області, вихователі, батьки вихованців.

Експериментальна робота тривала з грудня 2019 р. по червень 2020 р. й проводилася без порушення режиму роботи вихователів та розпорядку роботи закладів дошкільної освіти.

Експеримент ми проводимо у три етапи: констатувальний, формувальний, контрольний. Метою констатувального етапу дослідження було виявлення рівнів вихованості культури поведінки у дітей експериментальної (ЕГ) та контрольної (КГ) груп (додаток А).

Для його проведення була розроблена методика діагностики, яка являє собою виокремлення й характеристику критеріїв, їх показників та рівнів шуканої якості та добір діагностичних і математично-статистичних методів. На основі аналізу літературних джерел ми визначили такі критерії вихованості культури поведінки у дітей старшого дошкільного віку: пізнавально-інформаційний з показниками: наявність знань про культурні норми, звички, якості, розуміння сутності певних морально-етичних понять, адекватна оцінка ситуацій морального вибору; емоційно-мотиваційний з показниками: вміння висловлювати почуття, володіння своїми емоціями і

поведінкою, спрямованість мотивації; поведінково-діяльнісний з показниками: охайність, дотримання правил особистої гігієни та режиму дня; дисциплінованість та організованість, участь у суспільно-корисній праці та виконання доручень вихователя, культура мовлення та спілкування.

Для проведення констатувального етапу дослідження були підбрані методи діагностики, а для кількісної оцінки результатів дослідження були визначені три рівні сформованості культури поведінки у дітей (високий, середній, низький).

Низький рівень (0-9 балів). У дитини не сформовані знання про культурні норми, звички, якості, не здатна оцінити та розв'язати ситуації морального вибору; не виражено позитивне емоційне ставлення до моральних і культурних норм, має негативну моральну спрямованість; дитина постійно неохайна, недисциплінована, безвідповідальна, ухиляється від виконання доручень і суспільно-корисної праці, нестримана у спілкуванні з іншими, вживає брутальні слова, мовлення безграмотно.

Середній рівень (10-19 балів). У дитини в достатній мірі сформовані уявлення та окремі знання про культурні норми, звички, якості. Має певні труднощі у розкритті сутності окремих морально-етичних понять, у формулюванні культурних норм; недостатньо розгорнуто аргументує своє відношення до ситуацій морального вибору; позитивно емоційно ставиться до дотримання моральних і культурних норм, має позитивну моральну спрямованість; дитина майже завжди має охайний вигляд, бережливо відноситься до речей, позитивно ставиться до суспільно-корисної праці, періодично виявляє ініціативу та самостійність у виконанні доручень, має незначні помилки щодо культури мовлення та спілкування.

Високий рівень (20-27 балів). Дитині властиві сформованість знань та уявлень про культурні норми, звички, якості; вона розуміє сутність морально-етичних понять, розгорнуто та адекватно оцінює й обґрунтовує розв'язання ситуацій морального вибору; мотиваційно-ціннісно ставиться до дотримання моральних і культурних норм, вона зацікавлена у спільній

діяльності; завжди має охайну зовнішність та одяг, бережливо ставиться до речей, дисциплінована та відповідальна, самостійна у виконанні доручень, проявляє ініціативу та активність у суспільно-корисній праці, з поважанням ставиться до старших, у ній сформована культура мовлення та спілкування з дорослими і дітьми.

Отже, наше експериментальне дослідження проводилось у три послідовні та взаємопов'язані етапи. На першому етапі дослідження ми вивчали рівень сформованості вихованості культури поведінки, використовуючи такі методи як діагностична бесіда з дітьми та їх батьками, анкетування вихователів та батьків дітей, цілеспрямоване спостереження за пізнавальною, трудовою, діяльністю дітей, за спілкуванням дітей з дорослими та однолітками.

Другий етап дослідження полягав у перевірці педагогічних умов використання дитячої літератури, що сприяють ефективному формуванню вихованості культури поведінки у дітей експериментальної групи. Для цього ми розробили систему роботи з виховання культури поведінки у старших дошкільників засобом дитячої літератури. Були підібрані дитячі твори, які враховували наявні рівні сформованості культури поведінки в дітей, дитяча література була підібрана і використана методично правильно, до процесу вибору і читання дитячої літератури були залучені батьки дітей.

Третій етап передбачав проведення контрольного обстеження дітей з метою виявлення ефективності процесу виховання культури поведінки у старших дошкільників засобом дитячої літератури.

Експериментальна робота почалась із проведення констатувального етапу дослідження.

Діагностична методика передбачала:

1) Анкетування педагогів, бесіду з батьками дітей з метою виявлення засобів виховання культури поведінки у старших дошкільників.

2) Діагностичні бесіди з дітьми з метою виявлення наявності знань дошкільників про культурні норми, звички культури поведінки.

3) Дидактичні ігри та вправи з метою виявлення розуміння дитиною сутності певних морально-етичних понять, вміння висловлювати свої почуття, володіти своїми емоціями і поведінкою тощо.

4) Розв'язання морально-етичних ситуацій з метою виявлення вміння адекватно оцінювати ситуацію морального вибору.

5) Спостереження за поведінкою дітей під час спілкування з дорослими, однолітками з метою виявлення здатності дитини дотримуватися правил особистої гігієни та режиму дня, культури їх мовлення та спілкування.

6) Спостереження за трудовою, пізнавальною діяльністю дитини з метою виявлення дисциплінованості та організованості дітей, бажання приймати участь у суспільно-корисній праці та виконувати доручення вихователя.

7) Аналіз отриманих результатів.

8) Математичну обробку отриманих результатів.

Для виявлення сформованості показників пізнавально-інформаційного критерію культури поведінки в старших дошкільників ми використали такі методи: бесіда «Що ти знаєш про правила культури поведінки», бесіда «Як ти розумієш поняття «добрий», «скромний», «дбайливий», «відповідальний», «співчутливий», «ввічливий», «культурний»?», вправу «Оціни вчинки персонажів».

Для виявлення сформованості показників емоційно-мотиваційного критерію ми використали методики «Сюжетні картинки», «Зробимо разом», методику вивчення мотивів поведінки в ситуаціях вибору.

З метою виявлення сформованості поведінково-діяльнісного критерію вихованості культури поведінки у дітей старшого дошкільного віку ми застосували спостереження за поведінкою дітей під час занять, прогулянок, дозвілля та трудової діяльності, анкетування батьків.

Діагностичний матеріал для виявлення рівня вихованості культури поведінки у дітей ЕГ та КГ за пізнавально-інформаційним критерієм поданий

у додатку В, за емоційно-інформаційним критерієм – у додатку Д, за поведінково-діяльнісним – у додатку Е.

Повну, правильну відповідь дошкільника, яка відповідала високому рівню вихованості культури поведінки ми оцінювали 3 балами; відповідь, яка відповідала середньому рівню, ми оцінювали 2 балами і відповідь, яка відповідала низькому рівню, була оцінена 1 балом. Тоді високий рівень по кожному критерію мала дитина, яка отримала 8-9 балів, середній рівень – 4-7 балів, низький – 0-3 бали.

На першому кроці констатувального етапу дослідження ми провели анкетування вихователів з метою виявлення засобів виховання культури поведінки у дітей старшого дошкільного віку. Запропоновані питання анкети (див. додаток Ж) були спрямовані на визначення обізнаності вихователів з питань формування культури поведінки у дітей старшого дошкільного віку, розкриття діяльності вихователів в цьому напрямі.

Усього в анкетуванні взяло участь 20 вихователів з обох дошкільних закладів. Усі вихователі мають вищу та середню спеціальну педагогічну освіту та досвід роботи з дітьми від 1 до 30 років.

Проаналізуємо деякі питання анкети.

На питання «Як Ви розумієте поняття «Культура поведінки»?» усі вихователі дали різні відповіді, але найбільш точними визначеннями, на нашу думку, є такі:

– «Культура поведінки – це сформовані морально-етичні знання про правила поведінки у побуті, у спілкуванні та інших видах діяльності» (40% вихователів);

– «Культура поведінки – це сформовані навички та звички культурного спілкування з дорослими та однолітками, культури діяльності та дозвілля, культурно-гігієнічні навички (50% вихователів).

Аналіз відповідей педагогів свідчить про те, що вони загалом правильно розуміють сутність поняття «культура поведінки».

Аналізуючи відповіді вихователів на запитання «Які якості, на Вашу думку, притаманні культурній дитині?», було з'ясовано, що вони в основному розуміються в сутності даної дефініції. Найбільш точними відповідями, на нашу думку, є такі:

- ввічливість, бережливість, акуратність – 50% вихователів;
- культурно-гігієнічні навички, співчуття, дружелюбність – 30% вихователів
- привітність, ввічливість, охайність, акуратність – 20% вихователів.

Отже, всі вихователі взагалі правильно назвали якості, притаманні культурній дитині.

Відповідаючи на запитання «Чи ознайомлюєте Ви дітей з нормами культури поведінки?» та «Чи прививаєте Ви звички культури поведінки дітям?» вихователі дали позитивну відповідь.

Відповідаючи на запитання «Які засоби Ви використовуєте у процесі виховання культури поведінки у дітей?» 20% вихователів відповіли, що проводять етичні бесіди з дітьми, 50% – проводять бесіди за ілюстраціями, дидактичні та сюжетно-рольові ігри, використовують проблемні ситуації. І лише 30% вихователів використовують дитячу літературу.

Із відповіді на останнє запитання «Які саме норми культури поведінки Ви виховуєте у дітей за допомогою дитячої літератури? Наведіть приклади» ми дізналися, що 30% вихователів за допомогою дитячої літератури виховують у дітей акуратність, охайність (С. Маршак «Мойдодир»), правила поведінки та відпочинку (казки Н. Красоткіної «Про Михайлика та Горе-лихо», «Про тисячі бід або про те, де гратись не слід»), *гостинність* (В. Сухомлинський «Бджілка та гарбузова квітка»), *ввічливість* (В. Сухомлинський «Скажи людині «Здрастуйте»), турботливість (В. Сухомлинський «Хто кого веде додому»), взаємодопомогу (В. Сухомлинський «Дівчинка і синичка»). Такі відповіді дозволяють стверджувати, що вихователі зацікавлені у формуванні культури поведінки у

дітей, але дитячу літературу використовують не всі вихователі.

Отже, анкетування вихователів засвідчило, що вони проводять роботу з виховання культури поведінки у дітей старшого дошкільного віку, але в основному традиційними засобами (бесіди за ілюстраціями, дидактичні та сюжетно-рольові ігри, проблемні ситуації). Дитячу літературу в цьому процесі використовують лише 30% вихователів.

З метою всебічного вивчення проблеми виховання культури поведінки у старших дошкільників ми використали також анкетування батьків (додаток К), оскільки родина є першим соціальним інститутом, з якого починається виховання особистості дитини. Батькам була запропонована анкета, з якої ми дізналися, що вони роблять для виховання культури поведінки у дітей.

Наступним кроком констатувального етапу дослідження було анкетування батьків (додаток К), метою якого було з'ясувати думку батьків щодо сформованості культури поведінки у дітей. В анкетуванні взяло участь 40 батьків дітей експериментальної та контрольної груп.

Із відповіді батьків на перше запитання анкети «Яким чином Ви виховуєте у дітей повагу до старших?» ми дізналися, що 12,5% батьків проводять бесіди з дітьми на прикладі казкових героїв, 50% – пояснюють дітям про роль дорослих у житті дитини, наводять приклади із особистого життя та життя знайомих дитини, 37,5% батьків вважають, що цю роботу повинні виконувати вихователі. Отже, як бачимо, лише 12,5% батьків використовують дитячу літературу з метою виховання поваги до старших. Приблизно такі ж відповіді ми отримали на друге питання. Лише 10% батьків у процесі виховання культури мовлення використовують дитячу літературу, 60% батьків корегують мовлення дітей, якщо вони неправильно висловлюються; 40% батьків не виховують культуру мовлення у дітей, вважаючи це турботою ЗДО.

Відповідаючи на запитання «Як Ви оцінюєте традиційні взаємини у Вашій сім'ї, стосунки між дорослими і дітьми?» 60% батьків оцінили їх як добрі, 35% респондентів – як задовільні, решта анкетуємих (5%) – як

незадовільні. Як бачимо, в більшості сімей панують добрі взаємовідносини між дорослими та дітьми.

Із відповіді на наступне запитання ми з'ясували, що 50% дітей мають труднощі у спілкуванні з однолітками, в наслідок чого ці діти не мають постійних друзів. Решта дітей вільно спілкуються з однолітками, мають багато друзів. Отже, 50% дітей випробують труднощі в спілкуванні з однолітками, тому постійних друзів не мають.

У конфліктних ситуаціях діти також поведуться по-різному: 35% дошкільників починають кричати, хлопчики дратися, а дівчатка – плакати; 12,5% дітей – уступають супернику в конфлікті, 52,5% дітей – звертаються за допомогою до дорослого. Отже, більшість дітей не можуть толерантно поводити себе у конфліктних ситуаціях.

Відповіді на наступне запитання показали, що 40% дітей не відповідально відносяться до своїх обов'язків, доручень: їм потрібно постійно нагадувати про роботу по дому: «полий квіти», «розпуши землю у горщику», «збери іграшки» тощо). Отже, почуття відповідальності за доручення, обов'язки розвинуте у дітей слабо.

Із відповіді на наступні три запитання, ми дізналися, що 50% дітей приділяє увагу своєму зовнішньому вигляду, дотримуються правил особистої гігієни, цим дітям притаманна охайність. 37,5% дошкільнят не завжди приділяють увагу зовнішньому вигляду, потребують нагадування щодо дотримання правил особистої гігієни, вони не завжди охайні. Як бачимо, відсоток дітей, які не завжди дотримуються правил особистої гігієни, в основному не звертають увагу на зовнішній вигляд, яким не притаманна охайність, досить високий – 37,5%.

Відповідь на останнє запитання «Як Ви вважаєте, чи сформована у Вашої дитини культура поведінки?» показала, що 50% батьків вважають, що в їх дітях сформована культура поведінки, 37,5% батьків дало негативну відповідь, 12,5% батьків відмітили, що культура поведінки у їх дітях

сформована частково. Як бачимо, у 37,5% дітей, на думку батьків, культура поведінки не сформована.

Отже, анкетування батьків показало, що лише 50% батьків приділяють увагу вихованню культури поведінки у дітей, решта батьків, посилаючись на зайнятість, вважають, що цим повинні займатися вихователі.

Наступним кроком констатувального етапу було проведення діагностичних бесід з дітьми, метою яких було виявлення рівня сформованості у них культури поведінки. З метою виявлення рівня вихованості показників пізнавально-інформаційного критерію культури поведінки у дошкільників ми провели з ними бесіди «Що ти знаєш про правила культури поведінки», «Як ти розумієш поняття: «добрий», «скромний», «дбайливий», «відповідальний», «співчутливий», «ввічливий», «культурний» тощо» та вправу «Оціни вчинки персонажів» (додаток В). Проаналізуємо відповіді дітей.

У процесі бесіди «Що ти знаєш про правила культури поведінки?» ми з'ясували, що 48% дітей ЕГ та 52% дитини КГ правильно розуміють вираз «культурна поведінка», а саме – дитина стежить за своїм зовнішнім виглядом, охайна, допомагає дорослим, доброзичливо спілкується з однолітками тощо.

«Потрібно вживати ввічливі слова коли розмовляєш з іншими дітьми або дорослими, не кричати, не дратися, не перебивати їх тощо» вважають Марія Б., Аня В., Сергій К. (ЕГ), Вікторія К., Тетяна С., Валерія Г., Мілана К. (КГ) та інші). Софія П., Алла П., Микита С. (ЕГ) та Софія К., Назар К., Олег М., Вероніка М. розповіли, що на вулиці треба вести себе обережно, не перебігати дорогу перед машиною, переходити вулицю на зелений колір світлофора. Коля К., Наташа Я. (ЕГ) та Домініка В., Ілля П. (КГ) розповіли, що не можна кидати сміття на дорогу, на підлогу тощо. Але були і діти, які не розуміють вираз «культурна поведінка». Так, Саша М., Ігор С., Влад С., Тіма К. (ЕГ) та Альбіна Г., Владлена К., Захар П. (КГ) довго думали над запитанням, зверталися за допомогою до друзів, і нарешті сказали, що

культурна дитина – це гарна дитина, яка добре себе веде, слухається дорослих. Отже, наявність знань у дітей про культурну поведінку знаходиться на середньому рівні як у дітей ЕГ, так і у дітей КГ.

Із бесіди «Як ти розумієш поняття «добрий», «скромний», «дбайливий», «відповідальний», «співчутливий», «ввічливий», «культурний?» ми з'ясували, що 48% дітей ЕГ та 56% дітей КГ правильно розуміють ці поняття. Так, на думку більшості дітей (50%) співчутлива дитина, це дитина, яка відчуває біль іншої людини або тварини, жаліє кішок, собак, не ображає слабких тощо (Катя В., Аня С., Таня Д. (ЕГ), Цветана С., Вікторія С., Софія К. (КГ)); добра дитина – це дитина, яка робить добрі справи, наприклад допомагає батькам, вихователям, яка не злить інших дітей або дорослих (Вікторія Є., Алла П., Поліна Б. (ЕГ), Богдан Г., Олег М., Тетяна С., Валерія С. (КГ)).

Найбільші труднощі викликали у деяких дошкільників пояснення понять «культурний», «скромний», «відповідальний» (Коля П., Антон Ш., Микита М. (ЕГ), Владлена К., Захар П., Альбіна Г., Настя Н. (КГ)).

Отже, розуміння сутності певних морально-етичних понять дітьми також знаходиться на середньому рівні.

Для виявлення адекватності оцінки ситуацій морального вибору ми провели з дітьми вправу «Оціни дії персонажів». Більшість дітей 52% (ЕГ) та 56% (КГ) правильно оцінили запропоновані вчинки, але 32% дітей ЕГ та 24% дітей КГ не змогли чітко пояснити, чому вони зробили саме цей вибір.

Власні дії дітям ЕГ та КГ було пояснити складніше, так, 60% дітей ЕГ та 52% дітей КГ сказали, що вони зірвали б красиву квіточку, якщо їм цього дуже б захотілось, хоча вони розуміють, що цього робити не можна; якщо б дітям розповіли неприємні речі про друга, то 40% дошкільнят не повірили б або спитали б у друга. На допомогу метелику прийшли б також не всі діти. Дівчатка розповіли, що вони бояться павуків, а хлопчики самі хочуть спіймати красивого метелика.

Підбиваючи підсумки за всіма завданнями пізнавально-інформаційного критерію, констатуємо середній рівень вихованості культури поведінки за даним критерієм (48% – у дітей ЕГ, 52 % – у дітей КГ).

З метою виявлення емоційного ставлення до моральних та культурних норм ми використали методику «Сюжетні картинки». Ми показували дитині картинки із зображенням позитивних і негативних вчинків однолітків і пропонували їй дати моральну оцінку зображеним на картинці вчинкам. Дана методика показала, що 44% дітей ЕГ та 48% дітей КГ виявляють позитивне емоційне ставлення до добрих вчинків персонажів і негативно реагують на аморальні дії однолітків (Аня В, Наташа Я., Софія П. (ЕГ), Ілля П., Артем. Т., Валерія С., Софія К. (КГ)). Діти правильно розклали картинки, обґрунтували свої дії. Їх емоційні реакції були адекватні, але слабо виражені. В той час, були і діти, які не звернули уваги на негативні вчинки персонажів картинок. Так, (Лена М., Антон Ш., Софія М., Ігор Л. (ЕГ) та Вікторія С., Олеся Ш. (КГ) до добрих вчинків віднесли картину, на якій хлопчик сидить за столом і дивиться у вікно, нічого не роблячи. Не засудили вони і поведінку хлопчика, який не догадався відкрити перед дівчинкою двері. 24% дітей ЕГ та 20% дітей КГ неправильно розкладали картинки (в одній стопці виявилися картинки із зображенням як позитивних, так і негативних вчинків), їх емоційні реакції були неадекватні або зовсім відсутні.

Отже, емоційне ставлення до моральних та культурних норм у дітей знаходиться на середньому рівні (44% у дітей ЕГ та 48% –КГ).

З метою виявлення спрямованості мотивації дитини в ситуаціях морального вибору дошкільникам була запропонована методика вивчення мотивів поведінки в ситуаціях вибору. У першій серії даної методики діти повинні були зробити вибір: зайнятися малопривабливою справою або пограти з цікавими іграшками. Проведений експеримент показав, що 40% дітей ЕГ та 44% дітей КГ виявили бажання погратися з цікавими іграшками, лише 24% дітей ЕГ (Софія М., Наташа Я., Поліна Г., Маша Б., Саша М.) та 28% дітей КГ (Альбіна Г., Мілана К., Настя Р., Софія К., Денис П., Єгор Є.,

Захар П.) вирішили зайнятися малопривабливою справою (розкласти смужки для заняття з математики), пояснив «Так смужки потрібні нам для заняття з математики».

У другій серії дітям пропонувалось зробити вибір куди кинути м'яч: у коло, де намальована одна людина (очки нараховуються особисто дитині) або у коло, де намальована декілька людей (очки нараховуються команді).

Під час виконання цього завдання 40% дітей ЕГ та 44% дітей КГ вибрали праве коло, тобто ці діти проявили колективну мотивацію. Решта дітей проявили особисту мотивацію. Можна зробити висновок, що у присутності однолітків більше дошкільників проявили суспільну мотивацію.

Отже, суспільна спрямованість старших дошкільників в ситуаціях морального вибору знаходиться на середньому рівні (36% – ЕГ та 40% – КГ).

З метою виявлення моральної спрямованості особистості дитини була проведена методика «Зробимо разом». Дітям було запропоновано зібрати вертоліт, корзинку з квітами та сову. В процесі роботи дошкільників ми стежили за їх поведінкою. Спостереження показало, що негативну моральну спрямованість виявило 28% дітей ЕГ та 24% дітей КГ. Так, Саша М., Софія М., Таня Д. (ЕГ), Богдан Г., Єгор Є, Денис П., Олег М. (КГ) забирали фігурки партнера, використовували особисті займенники (я сам зроблю, дай мені ці фігурки тощо). Микита К., Антон Ш. (ЕГ), Вероніка М., Таня С. не розуміли слова «разом», при складанні картинки вони використовували тільки свої фігурки. Інші ж діти (Наташа Я., Софія М., Тіма К. (ЕГ), Артем Б., Ілля П., Валерія С. (КГ)) віддавали свої фігурки партнеру, пересували їх на центральну частину столу або ближче до партнера, працювали на столі партнера, допомагали йому скласти фігурку, вимовляючи «зараз я тобі допоможу». У цих дітей простежується відкритість та контактність. Вони постійно звертаються до своїх партнерів та дорослих, дією реагують на поради партнера, разом з ним будують фігурку, діти зацікавлені своєю діяльністю.

Отже, позитивну моральну спрямованість виявило 20% дітей ЕГ та 28% дітей КГ.

Підбиваючи підсумки за всіма завданнями емоційно-мотиваційного критерію, констатуємо середній рівень вихованості культури поведінки за даним критерієм (40% – у дітей ЕГ, 44 % – у дітей КГ).

Для виявлення рівнів вихованості культури поведінки у старших дошкільників за поведінково-діяльнiсним критерієм були проведені спостереження за дітьми під час занять, прогулянок, дозвілля, трудової діяльності, у режимних моментах.

Спостереження за охайністю дітей, дотриманням правил особистої гігієни, режиму дня показало, що 16% дошкільнят ЕГ та 24% дітей КГ постійно стежать за своїм зовнішнім виглядом, постійно охайні, дотримуються правил особистої гігієни (Марія Б., Анна В., Таня Д., Софія М. (ЕГ), Мілана К., Альбіна Г., Мілана К., Настя Н., Захар П. (КГ)). 52% дітей ЕГ та 56% вихованців КГ потребують нагадування (Микита К., Коля П., Антон Ш. (ЕГ), Валерія С., Софія К., Богдан Б., Софія К. (КГ) та інші). Ці діти можуть забути помити руки після прогулянки, не завжди миють руки перед прийомом їжі; після обіду їх важко укласти спати. Решта дітей (32% – ЕГ та 20% – КГ) порушують режимні моменти, не стежать за своїм зовнішнім виглядом.

Спостереження за дітьми під час занять показало, що більшість дітей (48% вихованців ЕГ та 56% – КГ) намагається приймати активну участь у суспільно-корисній праці (виготовлення годівниць для птахів, догляд за тваринами і рослинами живого куточка, допомога вихователям, нянечкам тощо). Але 28% дітей ЕГ та 20% дітей КГ ухиляються від праці, безвідповідально відносяться до доручень вихователя та інших дорослих.

Під час спілкування з дорослими 28% дітей ЕГ та 32% – КГ використовують ввічливі слова (будь-ласка, добрий ранок, спасибі, до побачення та інші). Під час ігрової діяльності ці діти доброзичливо відносяться до своїх однолітків, діляться іграшками, надають поради як

краще виконати справу. 32% вихованців ЕГ та 28% – КГ у спілкуванні з однолітками допускають грубощі: відштовхують їх, забирають іграшки тощо. Зауваження дорослих залишають без уваги. Отже, дисциплінованість та організованість (довго збираються на прогулянку, постійно відволікаються від поставленого перед ними завдання) бажають бути кращими.

Підбиваючи підсумки за всіма завданнями поведінково-діяльнісного критерію, констатуємо середній рівень вихованості культури поведінки за даним критерієм (44% – у дітей ЕГ, 48 % – у дітей КГ).

Отже, отримані в процесі бесід з вихованцями, спостережень за їхньою діяльністю, поведінкою, дотриманням режимних моментів, охайністю, спілкуванням з дорослими та однолітками результати, ми проаналізували й занесли до таблиць 2.2, 2.3, 2.4, 2.5, 2.6, 2.7. (додаток Л) та діаграм 2.1, 2.2., 2.3.

Узагальнені результати дослідження на констатувальному етапі подані в таблицях 2.8, 2.9.

Рівні вихованості культури поведінки у старших дошкільників експериментальної групи на констатувальному етапі дослідження

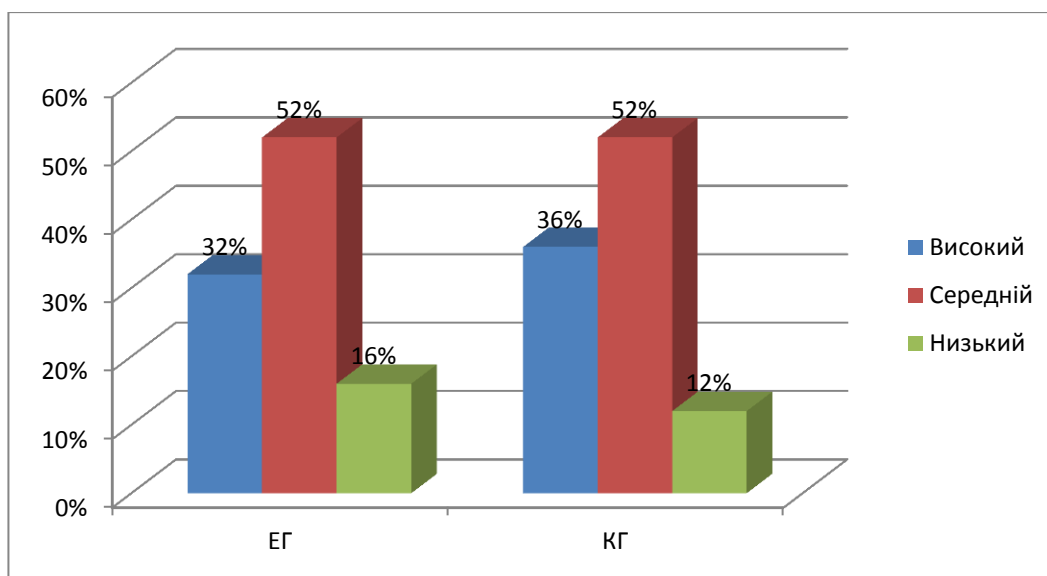
ЕГ, 25 осіб	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
пізнавально-інформаційний	8	32	13	52	4	16
емоційно-мотиваційний	6	24	10	40	9	36
поведінково-діяльнісний	5	20	11	44	9	36

Як бачимо в дітей експериментальної групи найкраще сформовані показники пізнавально-інформаційного критерію, на низькому рівні перебуває 20% респондентів, найгірше сформовані показники поведінково-діяльнісного та емоційно-мотиваційного критеріїв: низький рівень вихованості культури поведінки за даними критеріями виявлений у 36% респондентів. Діти під час спілкування с дорослими та однолітками не завжди вживають ввічливі слова, зустрічається грубе поводження з однолітками у процесі ігрової діяльності, не завжди дотримуються правил особистої гігієни, стежать за своєю зовнішністю.

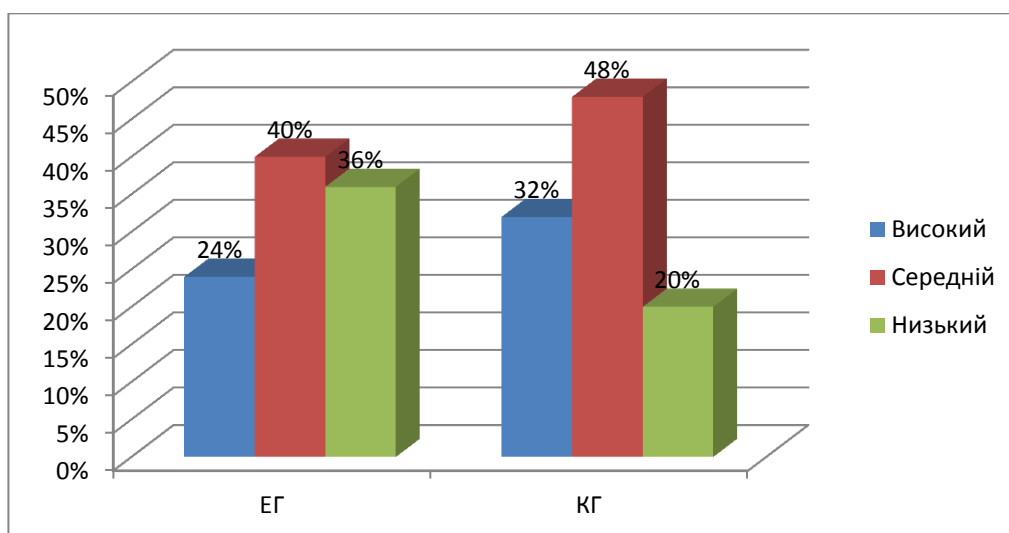
Рівні вихованості культури поведінки у старших дошкільників контрольної групи на констатувальному етапі дослідження

КГ, 25 осіб	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
пізнавально-інформаційний	9	36	13	52	3	12
емоційно-мотиваційний	8	32	12	48	5	20
поведінково-діяльнісний	7	28	12	48	6	24

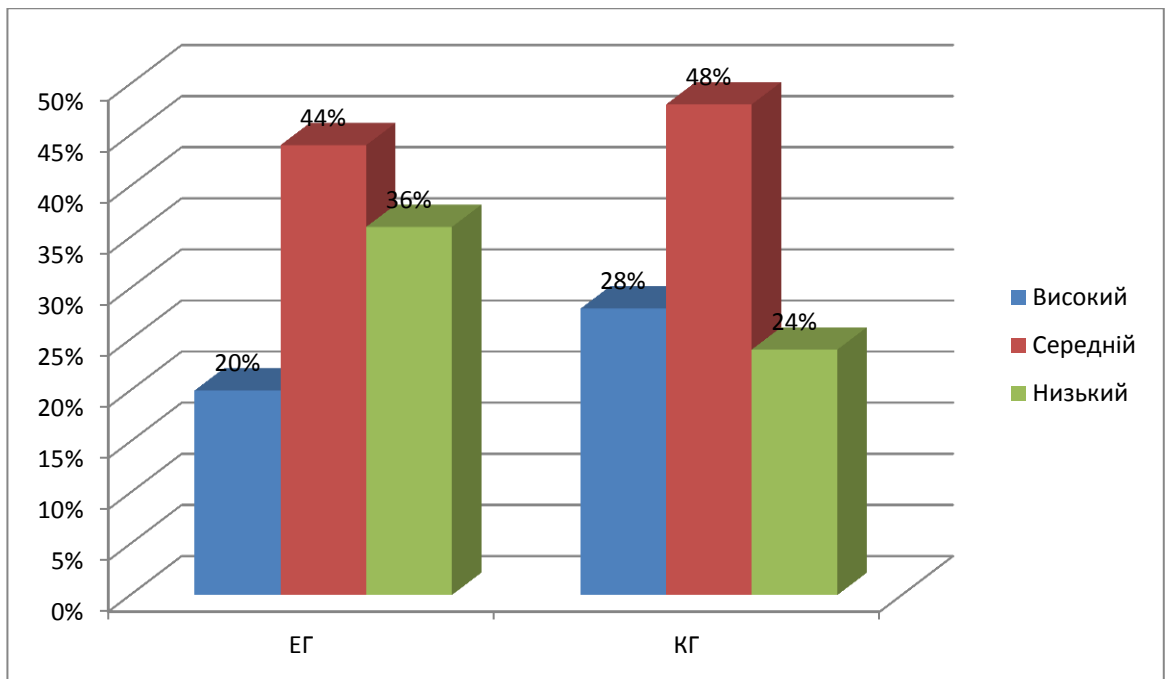
Як бачимо у дітей контрольної групи ситуація майже така як і в експериментальній групі: найкраще сформовані показники пізнавально-інформаційного критерію (на низькому рівні перебуває 12% респондентів), найгірше сформовані показники поведінково-діяльнісного критерію (низький рівень вихованості культури поведінки за даним критерієм виявлений у 24% респондентів).

Рис. 2.1. Порівняння рівнів вихованості культури поведінки в EG та KG за пізнавально-інформаційним критерієм на констатувальному етапі дослідження

Рис. 2.2. Порівняння рівнів вихованості культури поведінки в EG та KG за емоційно-мотиваційним критерієм на констатувальному етапі дослідження

Рис. 2.3. Порівняння рівнів вихованості культури поведінки в ЕГ та КГ за поведінково-діяльнісним критерієм на констатувальному етапі дослідження

Як бачимо, за всіма критеріями рівні вихованості культури поведінки в дітей контрольної й експериментальної груп знаходиться переважно на середньому рівні: від 48% до 52% – у дітей КГ та від 40% до 52% – у дітей ЕГ.

Отримані результати констатувального етапу дослідження засвідчують недостатню вихованість культури поведінки у старших дошкільників, незначне і фрагментарне використання вихователями дитячої літератури у цьому процесі, часткова відстороненість батьків від процесу виховання культури поведінки у дітей. Така ситуація потребує проведення формувального етапу дослідження з дітьми експериментальної групи з використанням дитячої літератури, відповідно до визначених нами педагогічних умов.

2.2. Система роботи з виховання культури поведінки у дітей старшого дошкільного віку в процесі читання дитячої літератури

Метою формувального експерименту було виховання культури поведінки у дітей експериментальної групи засобом дитячої літератури. Після проведення констатувального етапу експерименту нами було розроблено систему роботи з читанням дитячої літератури, яка відображена в таблиці 2.10.

Таблиця 2.10

Перспективний план читання дитячої літератури

Дата і час перегляду	Назва дитячої літератури	Мета читання
9.01 Перша половина дня	М. Косовська «Пригоди Тимка у світі бактерій»	Ознайомити дітей зі світом бактерій, зі шкодою, яку вони наносять організму людини
14.01 Друга половина дня	Т. Егнер «Каріоз та Бактеріус»	Виховувати у дітей звичку чистити зуби вранці, стежити за їх станом
16.01 Перша половина дня	К. Чуковський «Мойдодыр», Г. Меламед «Чистимо зубки щодня»	Виховання культурних навичок і звичок: умиватися вранці, чистити зуби, зачісувати волосся, стежити за одягом
21.01 Друга половина дня	Л. Антонова, С. Крупчан «Про культуру та етикет»	Виховувати у дітей культуру поведінки у транспорті, у колективі, вдома.
23.01 Перша половина дня	Л. Антонова, С. Крупчан «Про культуру та етикет»	Виховувати у дітей правила поведінки за столом
28.01 Друга половина дня	С. Цушко «Ввічливі слова»	Ознайомити дітей з ввічливими словами, правилами їх вживання
30.01 Перша половина дня	В. Бондаренко, Є. Коротяєва. «Правила ввічливості»	Виховувати у дітей культуру спілкування: правила вживання ввічливих слів
4.02 Друга половина дня	В. Сухомлинський «Скажи людині «Здрастуйте!», «Навіщо кажуть спасибі»	Закріпити у дошкільнят навички вживати ввічливі слова
6.02 Перша половина дня	І. Сонечко, Є. Новицький, Г. Меламед «Секрети етикету»	Виховувати у дітей правила поведінки в гостях

дня		
11.02 Друга половина дня	О.Стехіна, Н. Самойленко «Що в тарілці?»	Виховувати у дошкільнят культуру вживання їжі
13.02 Перша половина дня	В. Сухомлинський «Бджілка і гарбузова квітка»	Виховувати у дітей правила гостинності
18.02 Друга половина дня	Є. Новицький «Учимося дружити»	Навчити вихованців обирати собі нових друзів, не втрачаючи старих
20.02 Перша половина дня	В. Сухомлинський «У кого радість, а в кого горе»	Виховувати у дошкільнят почуття дружелюбності по відношенню до однолітків
25.02 Друга половина дня	А. Кабрера, В. Монтанер «Як важливо бути наполегливим»	Виховувати у дітей звичку доводити всі справи своєчасно і до кінця
27.02 Перша половина дня	А. Кабрера, В. Монтанер «Як важливо бути терплячим»	Виховувати у дітей бути терплячим з однолітками, дорослим, із собою.
3.03 Друга половина дня	А. Кабрера, В. Монтанер «Як важливо вміти слухати»	Виховувати культуру спілкування з однолітками, дорослими
5.03 Перша половина дня	А. Кабрера, В. Монтанер «Як важливо бути відповідальним» В. Сухомлинський «Яблуко і світанок»	Виховувати у старших дошкільників відповідальність за доручену справу
10.03 Друга половина дня	В. Сухомлинський «Хто кого веде додому»	Виховувати у дітей турботливе відношення до батьків
12.03 Перша половина дня	В. Сухомлинський «Хлопчик і Дзвіночок Конвалії»	Виховувати у старших дошкільників культуру поведінки у природі
16.03 Друга половина дня	Н. Красоткіна. Казка про тисячі бід або про те, де гратись не слід	Виховувати культуру поведінки на відпочинку
КАРАНТИН		

Розробляючи план, ми старалися добирати дитячу літературу, яка поглиблює, уточнює знання дітей, дає нові; спонукає до культури поведінки.

Для підвищення рівня вихованості культури поведінки ми підібрали дитячу літературу на виховання у дітей охайності, дотримання правил особистої гігієни та режиму дня тощо. Спочатку ми ознайомили дітей зі світом бактерій, зі шкодою, яку вони причиняють здоров'ю людини. Діти з задоволенням та інтересом прослухали казку М. Косовської «Пригоди Тимка у світі бактерій». Діти дізналися чим живляться бактерії, чому болить горло, які мікроби живуть у середині нас тощо. Після ознайомлення дітей з бактеріями, ми пояснили їм навіщо треба чистити зуби. Свої пояснення ми підтвердили читанням казки Т. Егнера «Каріоз та Бактеріус». Герої казки хлопчик Йенс, у якого в одному із зубів поселилися два маленьких малюка Каріоз і Бактеріус, які харчувалися лише солодошами. Вони дуже боялися зубної щітки, але Йенс чистив свої зуби раз на два-три тижня. В наслідок чого Бактеріус і Каріоз поселилися і в інших зубах хлопчика. Після читання казок ми провели з дітьми бесіду. Діти розповідали чому треба щоденно чистити зуби, які продукти треба вживати, щоб зуби були здорові і щоб в них не поселилися Бактеріус і Каріоз. Так, Марія Б. і Аня В. сказали, що вони іноді забували чистити зуби, любили цукерки та солодкі булочки, печиво. Але зараз вони будуть обов'язково чистити зуби і вживати менше солодошів, а більше овочів та фруктів. На занятті з малювання діти малювали героїв казки, як вони руйнують зуби хлопчика (додаток М).

Також, ми ознайомили вихованців з віршами К. Чуковського «Мойдодыр» та Г. Меламеда «Чистимо зубки щодня». Дошкільники зробили висновок про важливість дотримання правил особистої гігієни, про те, що необхідно стежити за своїм зовнішнім виглядом: за одягом, волоссям, обличчям. Багато дітей читали уривки віршів на пам'ять (Коля П., Кирило Ш., Антон Ш., Віка Є., Аня С., Софія М. та інші).

Наступним кроком нашої роботи під час проведення формувального етапу експерименту було виховання культури поведінки у транспорті, колективі, вдома. Як засіб були використані вірші:

– С. Крупчан «Час пік», який вчив дітей бути чуйними, а не байдужими, до оточуючих людей. Ми нагадали дошкільнятам, що вихована людина, особливо чоловік, перш ніж зайняти в транспорті сидяче місце, переконається, чи не стоять поруч вагітні жінки, літні люди, інваліди.

– Л. Антонової «Хитрий єнот», з якого діти дізналися, що якщо необхідно позичити чийсь річ, то необхідно не тільки просити дозволу на це, а й домовлятися про час повернення. А коли повертаєш її, необхідно подякувати.

Вірші С. Крупчан і Л. Антонової ознайомили дітей також з правилами етикету за столом. Після цього Сергій К., Коля П., Антон Ш. почали за столом користуватися серветкою, а Аня С., Ала П. стали подрібнювати котлети, запіканку виделкою. Позитивні зміни у поведінці за столом відбулися і у інших дітей.

У вихованні культури спілкування нам допомогли вірші С. Цушко «Ввічливі слова» та В. Бондаренко, Є Коротаєвої «Правила ввічливості», оповідання В. Сухомлинського «Скажи людині «Здрастуйте!», «Навіщо кажуть спасибі».

Дошкільнята в красивій та змістовній віршованій формі дізналися, що є багато різних гарних слів, але дуже важливо знати ввічливі слова, які стануть у нагоді в різних життєвих ситуаціях і навіть можуть скрасити не зовсім гарні ситуації. Діти зрозуміли, як важливо вітатися (враз стане набагато більше друзів), важливо прощатися (щоб бути чемним), також важливо вибачатися, якщо щось не так сталося. Ми звернули увагу дітей, що не можна вживати «вибачаюся», тому що така форма має значення, що людина вибачається ніби сама перед собою, тому слід казати «прошу пробачення».

Звичайно, після читання ми закріплювали матеріал у бесіді, ігрової та образотворчої діяльності. Так, після читання оповідання В. Сухомлинського

«Скажи людині «Здрастуйте»»(додаток Н), була проведена бесіда з дітьми за наступними запитаннями:

– Які слова вважаються ввічливими?

– Чи допомагали вам колись ввічливі слова? Наведіть приклад.

– Що ви зробите, якщо з вами або вашими друзями хтось буде грубо розмовляти?

– Що ви відчуваєте, коли до вас ввічливо звертаються?

– Що трапиться, якщо люди не будуть вживати ввічливі слова?

– Наведи приклади ввічливих вчинків.

Майже всі діти назвали ввічливі слова привітання, пробачення, прощання, подяки та інші. Аня В. розповіла, що старший брат не хотів їй давати олівці, але коли вона повторила свою просьбу зі словом «будь ласка», він виконав її прохання. Наташа Я. відповіла, що з ній будуть грубо розмовляти, тоді вона не буде розмовляти з грубіяном, зробив йому зауваження. А Алла П. відповіла, що вона повторить запитання, але вже з ввічливими словами. І запитає «Ти знаєш такі слова?». Кирило Ш. розповів, що він у маршрутці поступив своє місце бабусі, а Ігор Л. – маленькій дівчинці. Вдома ми попросили дітей разом з батьками вивчити декілька прислів'їв про ввічливість. На наступному занятті діти розповіли такі прислів'я: «У чужому домі не будь примітливий, а будь привітливий», «Де посадять, там і сиди, а де не велять, там не дивись!», «Добре слово дорожче багатства», «На добрий привіт – добра відповідь» тощо.

Для кращого засвоєння ввічливих слів, ми провели гру «Школа ввічливості», суть якої полягала в тому, що одна дитина називала ввічливе слово, а інша повторювала його та додавала своє. Третя дитина повторювала вже два ввічливі слова та додавала ще своє слово. Таким чином, діти засвоїли такі ввічливі слова: *здрастуйте, будьте ласкаві, всього вам доброго, бажаю удачі, пробачте, дякую, не варте подяки, дуже радий, дуже приємно, не варте уваги, будь ласка тощо.*

Вірші І. Сонечко, Є. Новицького, Г. Меламеда «Секрети етикету», оповідання В. Сухомлинського «Бджілка і гарбузова квітка» допомогли дітям засвоїти правила гостинності, як треба себе вести у гостях. Діти вивчили віршик «Зайчик у гостях». Обговорили поведінку зайчика, що він не так робив. За твором В. Сухомлинського розіграли сценку «У гостях». Всі діти були активні, їм подобалося привітливо зустрічати гостей.

Останнім кроком формувального експерименту було виховання культури спілкування з дорослими, однолітками в процесі діяльності. Спочатку ми пояснили дітям як важливо вміти слухати, бути відповідальним за доручену справу, бути терплячим, дружелюбним, турботливим тощо. Нам допомогли твори Є. Новицького («Учимося дружити»), В. Сухомлинського («У кого радість, а в кого горе», «Яблуко і світанок», «У кого радість, а у кого горе», «Хлопчик і Дзвіночок Конвалії»), А. Кабрери, В. Монтанера («Як важливо бути наполегливим», «Як важливо вміти слухати», «Як важливо бути терплячим», «Як важливо бути відповідальним»). Діти навчилися обирати нових друзів, не втрачаючи старих; з'ясували, що дуже важливо вміти слухати товариша або дорослого, не перебивати його; у взаєминах з дорослими і однолітками дуже важливо бути терплячим, турботливим, дружелюбним тощо. Велику увагу ми приділяли і формуванню культури поведінки старших дошкільників у природі. Наприклад, після читання оповідання В. Сухомлинського «Хлопчик і Дзвіночок Конвалії» ми запитали дітей:

- Як ви вважаєте, чому хлопчик не зірвав квітку?
- Що дарують квіти людям?
- Вам дуже захотілося зірвати красиву квітку. Як ви вчините?
- Якщо ви побачите людину, яка на ваших очах зламає дерево, вдарить палицею тварину, кине камінцем у пташку, що ви їй скажете?

Казка-вірш Н. Красоткіної «Про тисячі бід або про те, де гратись не слід» ознайомила дітей з правилами поведінки на відпочинку (додаток П). Діти прослухали казку про літні пригоди Зайців-пустинців. Закріпили свої

знання про правила культурної поведінки у лісі на відпочинку, на річці тощо.

На прикладі даних творів дошкільнята відчували красу природи, її беззахисність перед людиною, свою відповідальність за її збереження.

У додатку Р наведені конспекти занять на виховання культури поведінки у старших дошкільників засобом дитячої літератури. У додатку С подані літературні твори для виховання культури поведінки. У додатку Т подана робота з дітьми з виховання культури поведінки засобом літературних творів.

Батькам та вихователям ми запропонували дитячу літературу з метою виховання культури поведінки старших дошкільників (додаток С).

Отже, у процесі формувального експерименту ми послідовно і систематично використовували дитячу літературу з метою формування культурно-гігієнічних навичок, культури спілкування та культури діяльності.

2.3. Аналіз результатів проведеної роботи

Завершальним етапом нашої експериментальної роботи був контрольний експеримент, який мав на меті перевірку ефективності проведеної системи роботи на формувальному етапі.

Завданнями реалізації мети контрольного етапу експерименту було визначено:

– виявити рівні вихованості культури поведінки у старших дошкільників за допомогою методів застосованих на констатувальному етапі експерименту;

– здійснити порівняльний аналіз рівнів вихованості культури поведінки у дітей контрольної та експериментальної груп на констатувальному та контрольному етапах дослідження.

Методика повторного зрізу передбачала анкетування вихователів, бесіду з батьками, діагностичну бесіду з дітьми. Отримані результати підлягали математичній обробці.

На першому етапі контрольного етапу дослідження ми провели анкетування вихователів з метою з'ясування їх готовності проводити роботу з виховання культури поведінки у дітей старшого дошкільного віку засобом дитячої літератури. Анкетування вихователів дало змогу визначити як змінився рівень їх знань щодо методики використання дитячої літератури у процесі виховання культури поведінки старших дошкільників.

Аналізуючи відповіді вихователів на запитання «Які якості, на Вашу думку, притаманні культурній дитині?» ми помітили, що всі вихователі підкреслили такі якості, як ввічливість у спілкуванні з однолітками і дорослими, охайність, привітність, дотримання правил етикету тощо.

Отже, всі вихователі достатньо ознайомлені з якостями, що притаманні дитині.

Аналізуючи відповіді на запитання: «Які засоби Ви використовуєте у процесі виховання культури поведінки у дітей?» 50% вихователів відповіли, що проводять етичні бесіди за прочитаними дитячими творами, 30% респондентів найчастіше використовують ситуаційні картинки, 20% – дидактичні ігри.

Отже, більшість вихователів використовує дитячу літературу у процесі виховання культури поведінки у старших дошкільників. В порівнянні з констатувальним етапом їх кількість збільшилась на 20%.

Збільшилась на 30% і кількість вихователів, які стали використовувати різних дитячих письменників в процесі виховання культури поведінки, а саме: Н. Красоткіну, Є. Новицького, А. Кабрера, В. Монтанера, В. Бондаренко, Є. Коротяєву, С. Цушко, І. Сонечко та інших. Набуті звички і навички культури поведінки вихователі фіксують у етичній бесіді, самостійній образотворчій, театральній діяльності. Відповіді засвідчили, що вихователі в процесі формування культури поведінки використовують запропоновану нами дитячу літературу.

Із відповідей на запитання «Які саме норми культури поведінки Ви виховуєте у дітей за допомогою дитячої літератури?» ми відмітили, що

вихователі що в порівнянні з констатувальним етапом дослідження більше уваги звертають на виховання культури поведінки за поведінково-діяльнісним критерієм, тобто на організованість і дисциплінованість дитини, на дотримання нею правил особистої гігієни, етикету, на вживання ввічливих слів у процесі спілкування з дорослими, однолітками, на взаємодопомогу, дружелюбні відносини у процесі ігрової діяльності тощо.

Отже, всі вихователі достатньо ознайомлені з напрямками виховання культури поведінки у дітей старшого дошкільного віку.

Щоб дізнатися чи відбулися зміни у поведінці дітей вдома, ми провели повторне анкетування батьків.

Із відповідей батьків на запитання «Як Ви оцінюєте традиційні взаємини у Вашій сім'ї, стосунки між дорослими і дітьми?» ми дізналися, що кількість батьків, які оцінюють взаємини своїх дітей з дорослими та однолітками, збільшилося на 30%, і складає 90%. Решта 10% батьків оцінюють їх як задовільні. Отже, в порівнянні з констатувальним експериментом взаємовідносини дітей експериментальної групи з дорослими і однолітками покращилися на 30%.

Аналізуючи відповіді батьків на запитання «Чи є друзі у вашої дитини?» ми отримали, що 80% дітей експериментальної групи мають друзів, що на 30% більш ніж на констатувальному етапі експерименту. 50% батьків відмітили, що діти стали більш стримано поводитися у конфліктних ситуаціях, навіть намагалися уникнути конфлікту. Отже, дошкільнята ЕГ навчилися вибирати собі нових друзів, не втрачаючи старих; стали більш стримано вести себе у конфліктних ситуаціях.

Також, 80% батьків відмітили, що їх діти, без нагадування, дотримуються правил особистої гігієни, приділяють увагу зовнішньому вигляду, стали більш охайними, дисциплінованими, відповідальними. 60% дітей у своєму спілкуванні постійно вживають ввічливі слова, не забувають сказати батькам «Доброго ранку», «До побачення», «Доброго дня», подякувати за сніданок або вечерю.

Отже, 80% батьків вважають, що у їх дітей значно підвищився рівень сформованості культури поведінки.

Наступним кроком контрольного етапу дослідження було проведення діагностичних бесід та спостережень за дітьми ЕГ та КГ.

З метою виявлення рівня вихованості показників пізнавально-інформаційного критерію культури поведінки у дошкільників ми провели з ними бесіди «Що ти знаєш про правила культури поведінки», «Як ти розумієш поняття: «добрий», «скромний», «дбайливий», «відповідальний», «співчутливий», «ввічливий», «культурний» тощо» та вправу «Оціни вчинки персонажів». Результати діагностування подані у додатку С. Проаналізуємо відповіді дітей експериментальної групи.

У процесі бесіди «Що ти знаєш про правила культури поведінки?» ми з'ясували, кількість дітей ЕГ, які правильно розуміють вираз «культурна поведінка» збільшилась на 24%, а в КГ – на 8%. Отже, наявність знань у дітей ЕГ про культурну поведінку знаходиться на більш високому рівні, ніж у дітей КГ.

Із бесіди «Як ти розумієш поняття «добрий», «скромний», «дбайливий», «відповідальний», «співчутливий», «ввічливий», «культурний»?» ми з'ясували, що 64% дітей ЕГ та 60% дітей КГ правильно розуміють ці поняття. Діти наводили приклади скромної, доброї, ввічливої дитини. Навіть Микола П., Кирил Ш., Микита К. змогли відповісти на дані запитання. Хлопчики навели приклади культурної поведінки: поступатися своїм сидячим місцем дівчинці, літнім людям, пропускати вперед себе дівчинку, не розмовляти гучно серед інших людей, не сваритися з однолітками тощо.

Отже, розуміння сутності певних морально-етичних понять дітьми також покращилось, хоча і залишилося на середньому рівні.

Для виявлення як змінилася адекватність оцінки ситуацій морального вибору ми використали 64% дітей ЕГ та 60% дітей КГ швидко справилися з завданням (розклали картки з добрими і поганими вчинками у різні боки).

Решта дошкільнят картки розклали правильно, але не змогли пояснити свій вибір.

Діти ЕГ навчилися оцінювати свої власні дії, так 72% вихованців сказали, що вони не зірвуть квіточку у лісі, 60% дітей не стали би слухати неприємні речі про друзів, 52% дітей прийшло б на допомогу метелику, хоча вони і бояться павуків.

Отже, аналіз відповідей дітей на завдання пізнавально-інформаційного критерію, показав кращі результати в порівнянні з констатувальним етапом (60% в ЕГ та 56% у КГ).

З метою виявлення змін у емоційному ставленні дітей до моральних та культурних норм ми використали методику «Сюжетні картинки». Аналіз результатів виконання даного завдання показав, що 56% дошкільнят ЕГ та 52% дітей КГ яскраво виявляють позитивне емоційне ставлення до добрих вчинків персонажів і негативно реагують на аморальні дії однолітків (Микола П., Микита С., Наташа Я., Таня Д., Аня В., Катя В., Аня В. та інші (ЕГ), Ілля П., Артем. Т., Валерія С., Софія К., Вероніка М., Мілана К. та інші (КГ)). Діти правильно виконали завдання, змогли пояснити свій вибір. Діти проявляли яскраво виражені адекватні емоційні реакції. Але залишилися і діти, які не достатньо яскраво виражали свої емоційні реакції на негативні вчинки персонажів картинок (Аня С., Таня Д., Поліна Б. (ЕГ) та Вікторія С., Олеся Ш. (КГ)).

Отже, емоційне ставлення до моральних та культурних норм у дітей ЕГ підвищився на 12%, у КГ – на 4% в порівнянні з констатувальним етапом експерименту, але залишився на середньому рівні (56% у дітей ЕГ та 52% – КГ).

Аналіз спрямованості мотивації дитини в ситуаціях морального вибору у першій серії показав, що зайнятися малопривабливою справою виявило бажання 60% дітей ЕГ, що на 20% більше ніж на констатувальному етапі дослідження (Микола П., Микита С., Наташа Я., Таня Д., Аня В., Катя В., Аня В., Антон Ш., Віка Є. та інші). У другій серії більшість дошкільнят

(60%) надали перевагу колективній справі(кидали м'яч у праве коло). Решта дітей проявили особисту мотивацію. Отже, можна зробити висновок, що у присутності однолітків більше дошкільників проявили суспільну мотивацію.

Отже, суспільна спрямованість старших дошкільників в ситуаціях морального вибору у дітей ЕГ покращилась на 24%, у дітей КГ – на 16%.

З метою виявлення моральної спрямованості особистості дитини була проведена методика «Зробимо разом». Дошкільнята з конструктора разом збирали вертоліт, корзинку з квітами та сову. Спостереження за роботою дітей показало, що кількість дітей з негативною моральною спрямованістю виявило 12% дітей ЕГ та 20% дітей КГ. Так, Саша М., Антон Ш., Ігор Л., Микита Т. (ЕГ) вже ділилися фігурками з партнером, висовували свої пропозиції як зробити краще, значно менше використовували особисті займенники (я сам зроблю, дай мені ці фігурки тощо). Діти експериментальної групи віддавали свої фігурки партнеру, допомагали йому скласти фігурку, вимовляючи «зараз я тобі допоможу». Вони були відкриті та контактні.

Отже, позитивну моральну спрямованість виявило 56% дітей ЕГ та 48% дітей КГ.

Підбиваючи підсумки за всіма завданнями емоційно-мотиваційного критерію, констатуємо підвищення рівня вихованості культури поведінки за даним критерієм: на 16% – у дітей ЕГ, на 4 % – у дітей КГ).

Для виявлення рівнів вихованості культури поведінки у старших дошкільників за поведінково-діяльнісним критерієм були проведені спостереження за дітьми під час занять, прогулянок, дозвілля, трудової діяльності, у режимних моментах.

Спостереження за охайністю дітей, дотриманням правил особистої гігієни, режиму дня засвідчило підвищення кількості дітей на 24%, які постійно стежать за своїм зовнішнім виглядом, дотримуються правил особистої гігієни і зменшилась на 36% кількість вихованців, які потребують нагадування.

Спостереження за дітьми під час занять показало, що значно покращилось спілкування дошкільнят між собою. 60% дітей ЕГ та 52% КГ приймають активну участь у виготовленні годівниць для птахів назимку, у догляді за тваринами і рослинами живого куточка, допомагають вихователям, нянечкам тощо. Підвищилась їх відповідальність за доручену справу. Кількість безвідповідальних дошкільнят знизилась у ЕГ на 20%, у КГ – на 12%.

Під час спілкування між собою і с дорослими діти вживають ввічливі слова (звертання, пробачення, прощання, вітання тощо). Спостереження за ігрової, образотворчої діяльністю дошкільнят показало зростання доброзичливих відносин між ними, допомоги у різних видах діяльності. Порушують етику спілкування лише 12% дітей ЕГ та 20% – КГ. Ці діти можуть відштовхнути однолітка, забирати його іграшки, грубо відповісти на прохання тощо. Зауваження дорослих ці діти залишають без уваги.

Отже, дисциплінованість, організованість, спілкування з однолітками і дорослими більшості дітей (52% – ЕГ та 48% – КГ) значно покращились в порівнянні з констатувальним етапом експерименту.

Підбиваючи підсумки за всіма завданнями поведінково-діяльнісного критерію, констатуємо значне підвищення рівня вихованості культури поведінки за даним критерієм у дітей ЕГ (52%).

Дані, отримані в процесі бесід з вихованцями, спостережень за їхньою діяльністю, поведінкою, дотриманням режимних моментів, охайністю, спілкуванням з дорослими та однолітками, проаналізовані й занесені до таблиць 2.12, 2.13, 2.14, 2.15, 2.16, 2.17. (додаток У) та діаграм 2.4, 2.5., 2.6.

Узагальнені результати дослідження на контрольному етапі експерименту подані в таблицях 2.18, 2.19.

Таблиця 2.18

Рівні вихованості культури поведінки у старших дошкільників експериментальної групи на контрольному етапі дослідження

ЕГ,	Високий	Середній	Низький
------------	----------------	-----------------	----------------

25 осіб	рівень		рівень		рівень	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
пізнавально-інформаційний	10	40	15	60	0	0
емоційно-мотиваційний	9	36	14	56	2	8
поведінково-діяльнісний	8	32	13	52	4	16

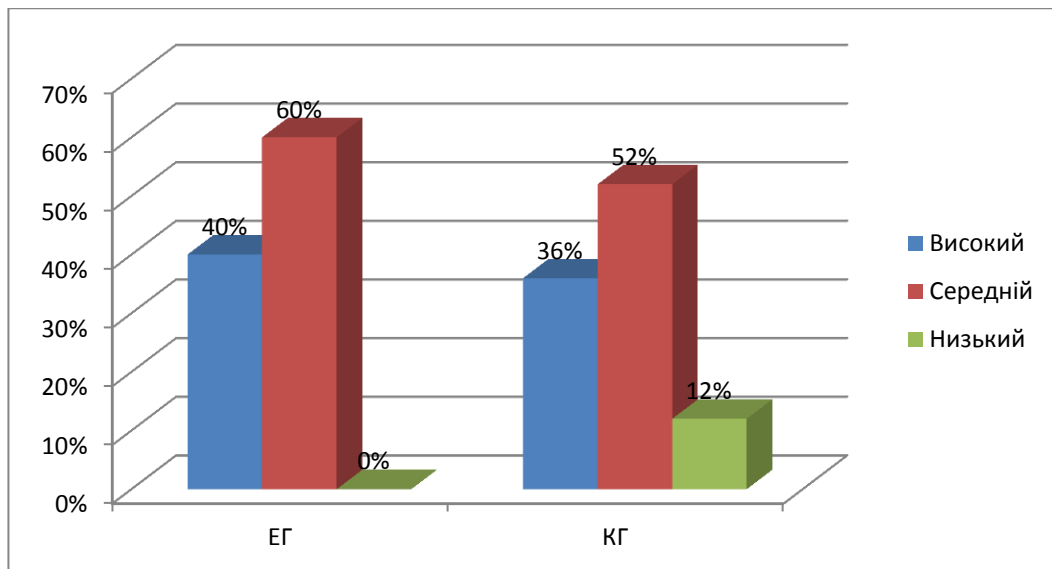
Як бачимо в дітей експериментальної групи значно покращились показники пізнавально-інформаційного критерію (низький рівень не виявлений), найгірше сформовані показники поведінково-діяльнісного критерію: низький рівень вихованості культури поведінки за даним критерієм виявлений у 16% респондентів.

Таблиця 2.19

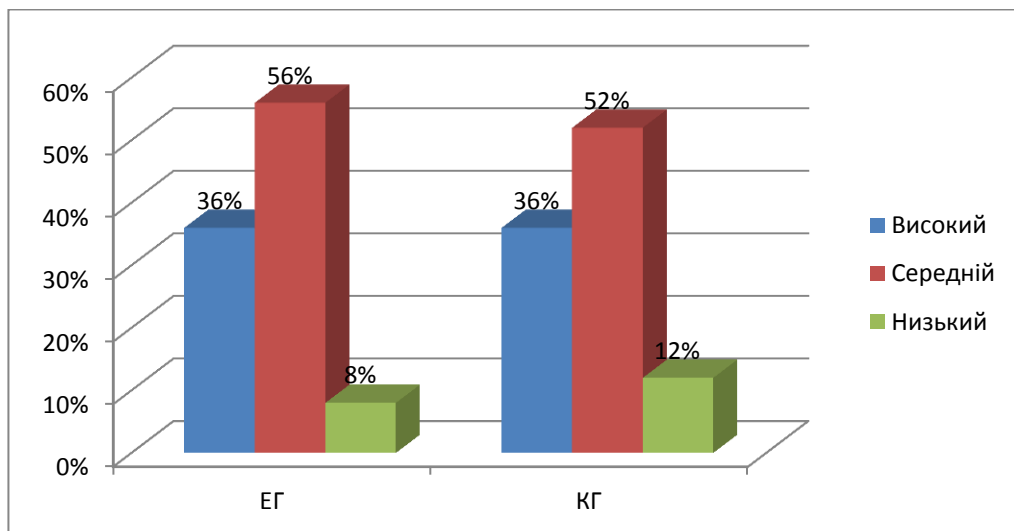
Рівні вихованості культури поведінки у старших дошкільників контрольної групи на контрольному етапі дослідження

КГ, 25 осіб	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
пізнавально-інформаційний	9	36	14	56	2	8
емоційно-мотиваційний	9	36	13	52	3	12
поведінково-діяльнісний	8	32	12	48	5	20

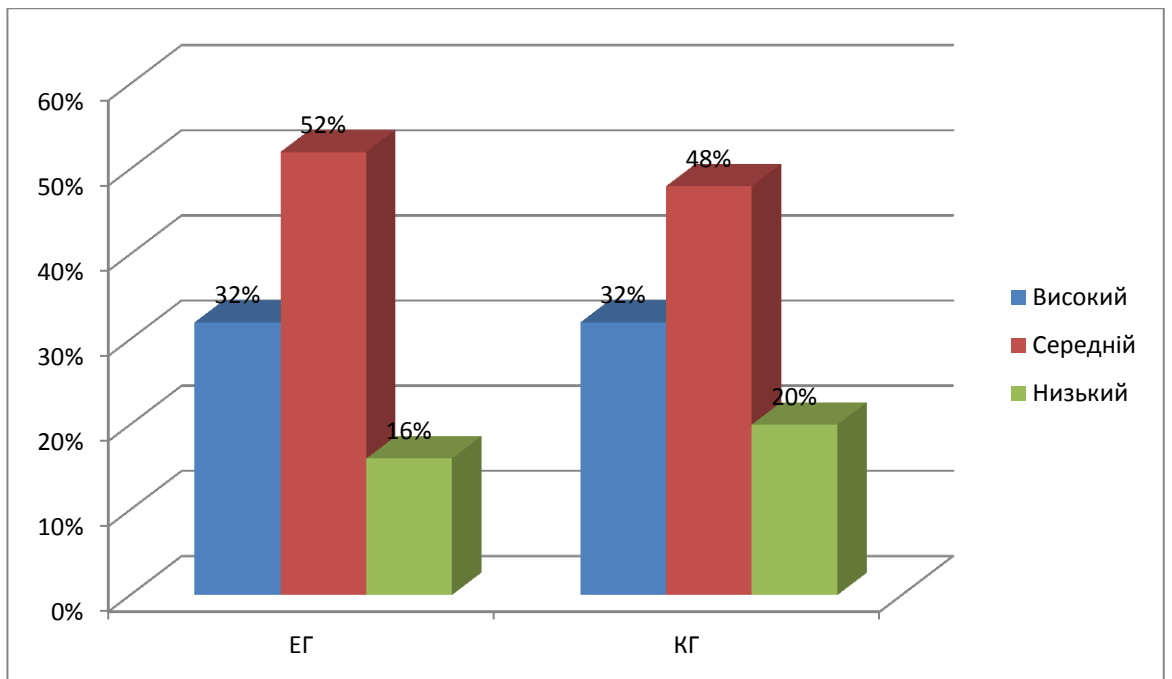
Як бачимо у дітей контрольної групи ситуація майже така як і в експериментальній групі: найкраще сформовані показники пізнавально-інформаційного критерію (на низькому рівні перебуває 8% респондентів), найгірше сформовані показники поведінково-діяльнісного критерію (низький рівень вихованості культури поведінки за даним критерієм виявлений у 20% респондентів).

Рис. 2.4. Порівняння рівнів вихованості культури поведінки в ЕГ та КГ за пізнавально-інформаційним критерієм на контрольному етапі дослідження

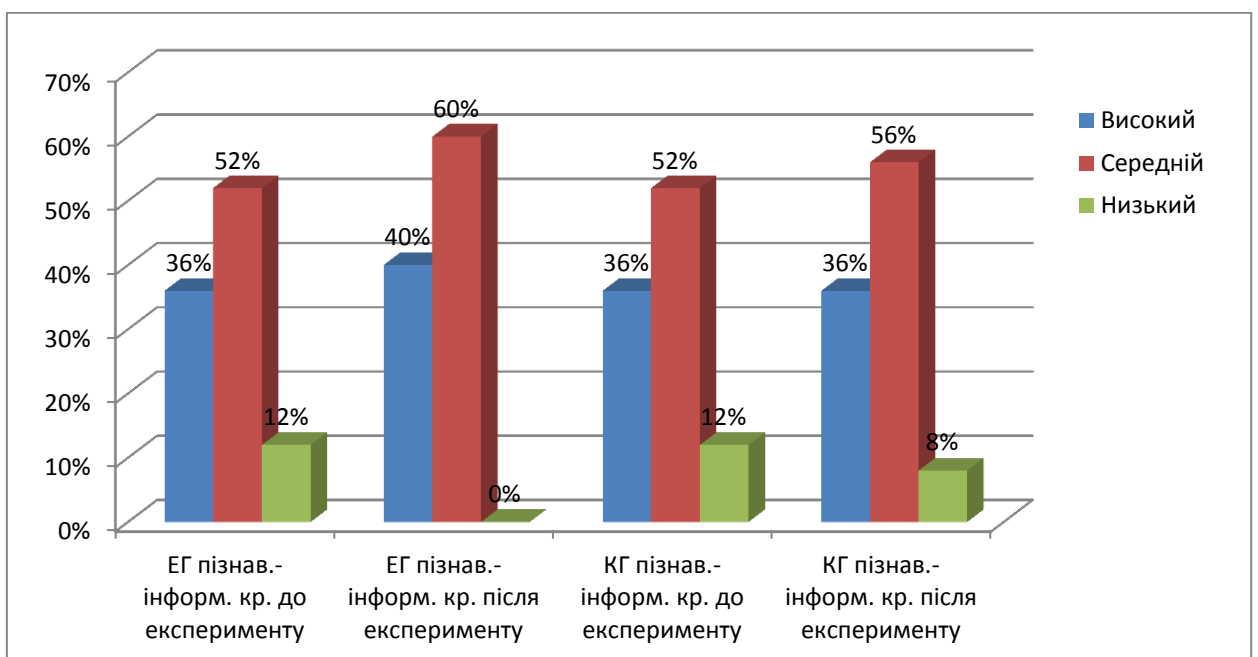
Рис. 2.5. Порівняння рівнів вихованості культури поведінки в ЕГ та КГ за емоційно-мотиваційним критерієм на контрольному етапі дослідження

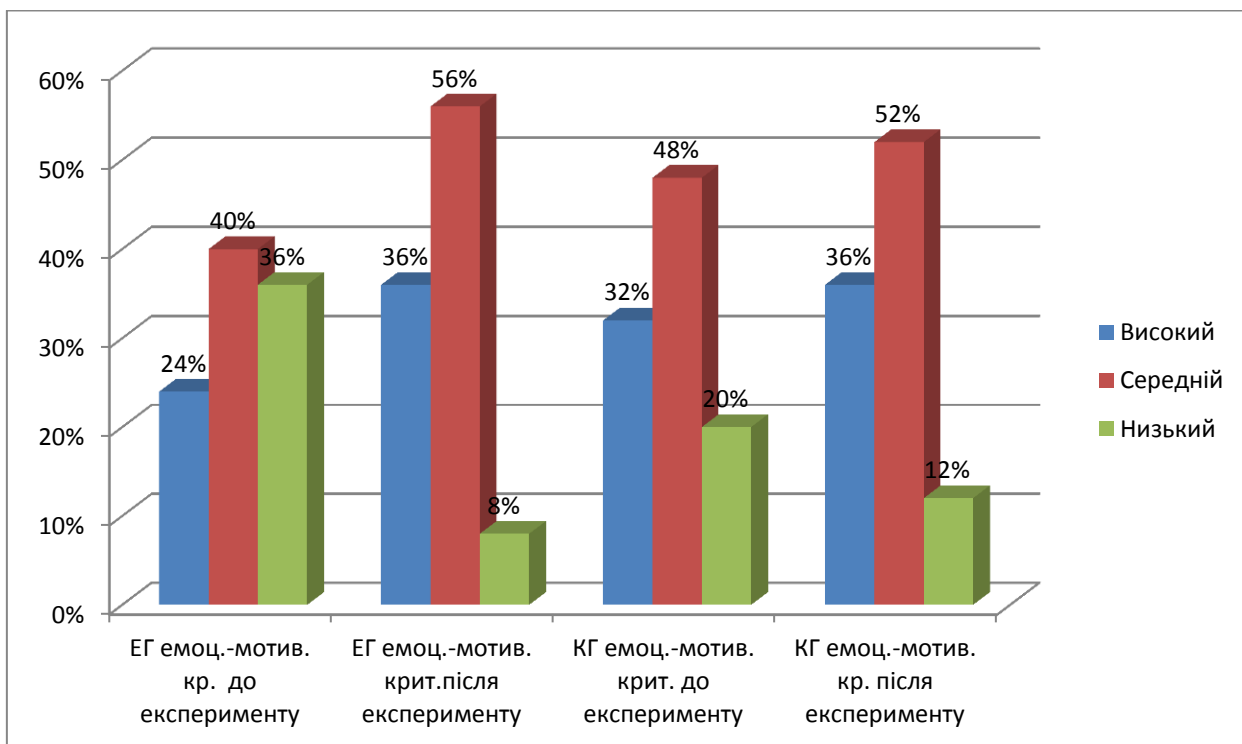
Рис. 2.6. Порівняння рівнів вихованості культури поведінки в EG та KG за поведінково-діяльнісним критерієм на контрольному етапі дослідження

Як бачимо, за всіма критеріями рівні вихованості культури поведінки в дітей контрольної й експериментальної груп залишилися переважно на середньому рівні: від 52% до 60% – у дітей EG та від 48% до 52% – у дітей KG.

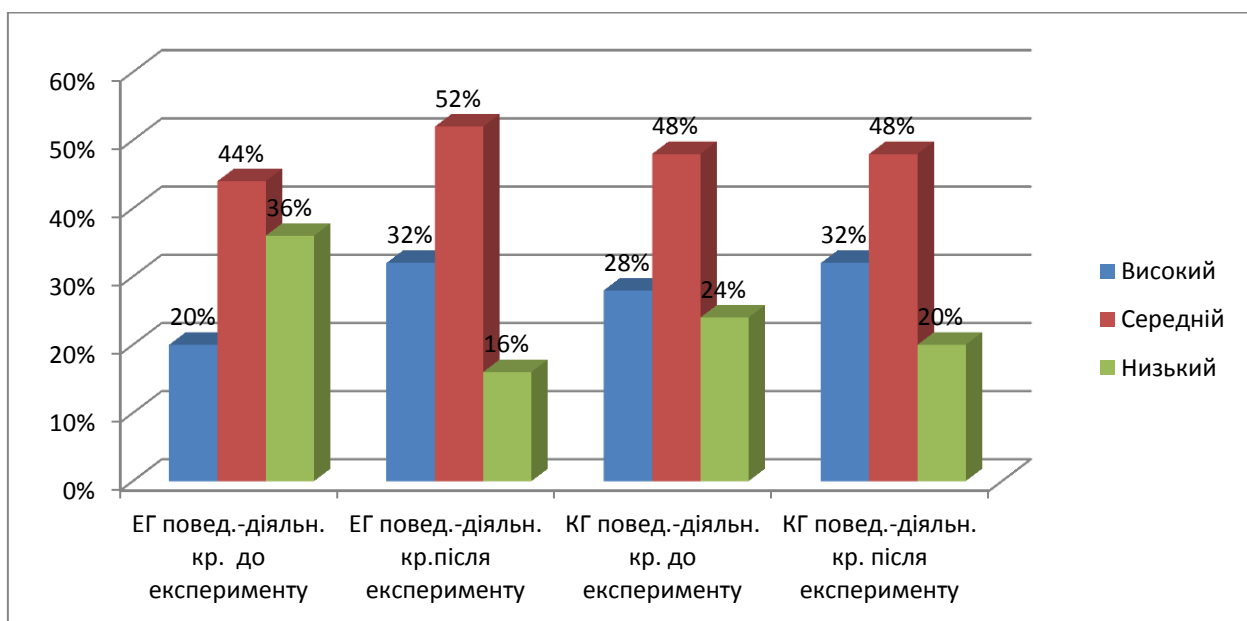
Простежимо динаміку змін, що відбулися за час проведення експериментальної роботи (рис. 2.7 ,2.8, 2.9).

Рис. 2.7. Динаміка змін, що відбулася у рівнях вихованості культури поведінки в ЕГ та КГ за пізнавально-інформаційним критерієм

Рис. 2.8 Динаміка змін, що відбулася у рівнях вихованості культури поведінки в ЕГ та КГ за емоційно-мотиваційним критерієм

Рис. 2.9. Динаміка змін, що відбулася у рівнях вихованості культури поведінки в ЕГ та КГ за поведінково-діяльнісним критерієм

Проаналізуємо дані діаграм 2.7, 2.8, 2.9. Високий рівень вихованості культури поведінки за пізнавально-інформаційним критерієм у дітей ЕГ збільшився на 4%, середній – на 8%; низький – зменшився на 12%. У дітей КГ високий рівень залишився без змін; середній рівень – збільшився на 4%, низький рівень відповідно зменшився на 4%. Високий рівень вихованості культури поведінки за емоційно-поведінковим критерієм у дітей ЕГ збільшився на 12%, середній – на 16%; низький – зменшився на 28%. У дітей КГ високий і середній рівень збільшилися на 4%, низький рівень відповідно зменшився на 8%. Високий рівень вихованості культури поведінки за поведінково-діяльнісним критерієм у дітей ЕГ збільшився на 12%, середній – на 8%; низький – зменшився на 20%. У дітей КГ високий рівень збільшився на 4%, середній рівень залишився без змін, низький рівень зменшився на 4%.

Отже, проведена нами робота з батьками, вихователями, дітьми ЕГ з виховання культури поведінки засобом дитячої літератури виявилася ефективною: у дітей ЕГ відбулися суттєві зміни у рівнях вихованості культури поведінки за всіма критеріями (збільшення високого рівня відбулося від 4% до 12% за всіма критеріями, середнього рівня – від 8% до 16%).

Висновки до 2 розділу

Для дослідження впливу дитячої літератури на виховання культури поведінки у дітей старшого дошкільного віку був організований й проведений педагогічний експеримент, у якому взяли участь 50 дітей старших груп ЗДО «Світлячок», вихователі, батьки вихованців.

Експеримент ми проводимо у три етапи: констатувальний, формувальний, контрольний. Метою констатувального етапу дослідження було виявлення рівнів вихованості культури поведінки у дітей експериментальної (ЕГ) та контрольної (КГ) груп.

Для проведення констатувального етапу дослідження була розроблена методика діагностики, яка являє собою виокремлення й характеристику критеріїв, їх показників та рівнів шуканої якості та добір діагностичних і математично-статистичних методів.

Дослідження, проведене на констатувальному етапі дослідження, показало, що за всіма критеріями рівень вихованості культури поведінки у дітей контрольної і експериментальної груп знаходиться переважно на середньому рівні: від 48% до 52% у дітей контрольної групи та від 40% до 52% у дітей експериментальної групи.

На формувальному етапі дослідження проведена робота з виховання культури поведінки у дітей експериментальної групи засобом дитячої літератури.

У процесі відбору дитячої літератури ми надавали перевагу творам, які навчають дітей правилам особистої гігієни, поведіння у гостях, за столом, у суспільних місцях, у природі, а саме: М. Косовська «Пригоди Тимка у світі бактерій», Т. Егнер «Каріоз та Бактеріус», Л. Антонова, С. Крупчан «Про культуру та етикет», С. Цушко «Ввічливі слова», В. Бондаренко, Є. Коротяєва. «Правила ввічливості», В. Сухомлинський «Скажи людині «Здрастуйте»», «Навіщо кажуть спасибі», І. Сонечко, Є. Новицький, Г. Меламед «Секрети етикету», О.Стехіна, Н. Самойленко «Що в тарілці?», Є.

Новицький «Учимося дружити», А. Кабрера, В. Монтанер «Як важливо бути наполегливим», А. Кабрера, В. Монтанер «Як важливо бути відповідальним» та інші.

Розробляючи план, ми старалися добирати дитячу літературу, яка поглиблює, уточнює знання дітей, дає нові; спонукають до відповідальності, культурного поведіння. Після читання дитячої літератури ми проводили бесіди, просили дітей намалювати героя твору, розіграти сценку. Вони залюбки перетілювалися в улюблених персонажів, наслідували їх поведінку.

Батькам були запропоновані дитячі твори для читання дітям вдома. Вихователям була запропонована дитяча література для виховання культури поведінки у дітей старшого дошкільного віку.

Ефективність проведеної роботи з батьками, вихователями, дітьми ЕГ з виховання культури поведінки засобом дитячої літератури була підтверджена контрольним етапом дослідження: у дітей ЕГ відбулися суттєві зміни у рівнях вихованості культури поведінки за пізнавально-інформаційним, емоційно-мотиваційним, поведінково-діяльним критеріями (збільшення високого рівня відбулося від 4% до 12% за всіма критеріями, середнього рівня – від 8% до 16%), у дітей КГ зміни не суттєві (від 0% до 4%).

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Аналіз літературних джерел і проведене дослідження дозволяють зробити такі висновки:

1. Проаналізовано літературні джерела з проблеми виховання культури поведінки у дітей старшого дошкільного віку.

З'ясовано, що саме в старшому дошкільному віці в дитині формується активний інтерес до взаємин з іншими людьми, виникає потреба в ознайомленні з певними нормами спілкування. Результатом цього інтересу є вироблення індивідуальної культури поведінки.

Дану проблему піднімали у своїх працях Л. Виготський, Л. Божович, О. Скрипченко (спілкування дошкільників з однолітками та дорослими); Т. Пономаренко, Н. Ганнусенко, О. Діжона, С. Ладівір та ін. (прилучення дошкільників до світу загальнолюдських цінностей); В. Білоусова, К. Десятник, О. Кононко, Т. Кравченко та ін. (виховання соціальних емоцій, якостей взаємин); Л. Калуська (формування готовності до сприймання моральних норм: захоплення, переживання, осмислення, усвідомлення); А. Богуш, В. Білоусова, Л. Островська, С. Петеріна, Т. Поніманська, М. Федорова (виховання у дошкільників позитивного емоційного ставлення до моральних норм та правил поведінки).

Використання дитячої літератури як засобу виховання культури поведінки досліджували В. Сухомлинський, Л. Островська, О. Хролець та інші.

2. З'ясовано, що культура поведінки – це сукупність корисних для суспільства стійких форм повсякденної поведінки дитини у побуті, спілкуванні, у різних видах діяльності. У змісті культури поведінки науковці виділяють культуру діяльності, культуру спілкування, культурно-гігієнічні навички і звички. Виявлено, що ефективним засобом виховання культури поведінки у дітей старшого дошкільного віку є дитяча література.

3. Визначені педагогічним умови ефективного виховання культури поведінки засобом дитячої літератури, а саме: урахування вікових особливостей старших дошкільників, наявного рівня сформованості культури поведінки у старших дошкільників; добір цікавої за змістом дитячої літератури; системність і послідовність виховання культури поведінки у старших дошкільників.

4. Ефективність використання дитячої літератури як засобу виховання культури поведінки у дітей старшого дошкільного віку була перевірена експериментальним дослідженням на базі ЗДО «Світлячок» м. Глухова Сумської області. В дослідженні взяло участь 50 вихованців та їх батьки, вихователі.

Для проведення дослідження визначені критерії та показники вихованості культури поведінки у дітей старшого дошкільного віку, розроблена методика для проведення діагностики, розроблені анкети для батьків і вихователів. На формувальному етапі підібрана і використана у роботі дитяча література для виховання культури поведінки дітей експериментальної групи.

Дитяча література розповідала дітям про правила і норми поведінки в гостях, вдома, у транспорті, на вулиці. Особливу увагу ми приділяли спілкуванню дітей з однолітками і дорослими, дотриманню правил особистої гігієни, охайності.

Читання дитячої літератури викликало позитивні емоції в дітей на позитивне поводження персонажів дитячих творів, сприяло закріпленню набутих і отриманню нових знань про правила світ бактерій, про шкоду, яку вони наносять організму людини; про культуру поведінки за столом, у транспорті, колективі, природі тощо.

Результати проведеної діагностики на контрольному етапі дослідження підтвердили ефективність використання дитячої літератури як засобу виховання культурної поведінки у дітей старшого дошкільного віку: в експериментальній групі відбулося збільшення високого рівня за всіма

критеріями від 4% до 12%, середнього рівня – від 8% до 16%, у дітей КГ зміни відбулися не суттєві. Отже, гіпотезу підтверджена, мета досягнута, завдання виконані.

ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ВИХОВАТЕЛЯМ ТА БАТЬКАМ З ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ ПОВЕДІНКИ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБОМ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ

За результатами проведеного дослідження надаємо рекомендації вихователям та батькам:

Для ефективного виховання культури поведінки у дітей старшого дошкільного віку рекомендуємо:

1. Дотримуйтесь таких педагогічних вимог:
  - урахування вікових особливостей старших дошкільників;
  - урахування наявного рівня сформованості культури поведінки у старших дошкільників;
  - добір цікавої за змістом дитячої літератури;
  - системність і послідовність виховання культури поведінки у старших дошкільників.
2. Розробляючи план, добирайте дитячу літературу, яка поглиблює, уточнює знання дітей щодо культури поведінки, дає нові.
3. Надавайте перевагу дитячій літературі, яка навчає дітей правилам особистої гігієни, поведженню у гостях, за столом, у суспільних місцях, у природі, а саме: М. Косовська «Пригоди Тимка у світі бактерій», Т. Егнер «Каріоз та Бактеріус», Л. Антонова, С. Крупчан «Про культуру та етикет», С. Цушко «Ввічливі слова», В. Бондаренко, Є. Коротяєва. «Правила ввічливості», В. Сухомлинський «Скажи людині «Здрастуйте!», «Навіщо кажуть спасибі», І. Сонечко, Є. Новицький, Г. Меламед «Секрети етикету», О.Стехіна, Н. Самойленко «Що в тарілці?», Є. Новицький «Учимося дружити», А. Кабрера, В. Монтанер «Як важливо бути наполегливим», А. Кабрера, В. Монтанер «Як важливо бути відповідальним» та інші.
4. Проводьте з дітьми бесіду за змістом прочитаного дитячого твору.
5. Спонукайте дітей до фіксації знань, отриманих під час слухання дитячого твору у процесі самостійної художньо-зображувальної діяльності – в малюнках, творчих іграх, інсценуванні тощо.

6. Використовуйте діагностичний матеріал, поданий у додатках В, Д, Е для виявлення рівнів вихованості культури поведінки у дітей старшого дошкільного віку.

7. Використовуйте матеріал, поданий у додатках Н, П, Р для виховання культури поведінки у дітей старшого дошкільного віку.

